

Bölüm 13

Gökçen Çatlı Özen¹

KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

- 13.1. Küreselleşme
 - 13.2. Modernleşme
 - 13.3. Yoksulluk ya da Yoksulluğun Küreselleşmesi
 - 13.4. Zenginlik
 - 13.5. Yaşlılık
 - 13.6. Engellilik
 - 13.7. Kadın Hareketleri
 - 13.8. Çalışma ve Çalışmama
 - 13.9. Kültürel Çeşitlilik, Çok Kültürlülük, Kültürel Çatışmalar ve Sorunları
 - 13.10. Gençlik Hareketleri
 - 13.11. Çevre Sorunları
 - 13.12. Obezite Sorunu
- Yararlanılan Kaynaklar

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi

KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

Küreselleşme çok yüzlüdür; Hem olumlu, hem de olumsuz yönleri mevcuttur. Bir yandan yapar, diğer yandan bozar; bir yüzüyle güldürür, diğeriyle acı yüklüdür; hem kaçınılmazdır, hem de kaçınılısıdır...

Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan gelişmeler, ekonomiden sanata tüm toplumsal kurumları değişime uğratmıştı. Her değişim, gelişmeye karşılık gelmez. Bu çıkmazı Fransız empresyonist ressam Paul Gauguin, 1897'de Tahiti'yi resmettiği bir tablosunda "*Nereden geliyoruz? Neyiz? Nereye gidiyoruz?*" diye belirterek, kültürel evrenimizi anlama/anlamlandırma gayretine girmişti. Bu gayretin, yüzyıl sonra bile devam ettiğini görmekteyiz. Hatta yüzyıllardır kültür üreten ve kültür tüketen insanın, kendini konumlandırmak için *ötekini* çok daha katı bir şekilde kurgulaması, bugün karşımıza "küresel sorunlara karşın yerel tepkiler" biçiminde çıkmaktadır. Modernleşmenin etkileriyle günümüz insanı, özünü tanımlayabilmek için adeta ötekini oluşturarak, toplumsal tabakalaşma yaratma alışkanlığını benimsemiş görünmektedir. Bu durumu bir Arap atasözüyle açıklamak mümkündür: "*Kardeşime karşı ben. Yeğenime karşı kardeşim ve ben. Yabancıya karşı yeğenim, kardeşim ve ben.*" İnsan coğrafyasında, ayrışma ve birleşme her daim olmuştur ama küreselleşmeyle birlikte bu durum daha keskin hale gelmiştir. Bunun önemli sebeplerinden biri küresel güç odaklarının kimlerin, nasıl, ne zaman, ne kadar, neye erişebileceğinin kontrol etmek istemelerindedir. Güce uzanan yöntem, herkesin erişemediğine sahip olmaktır ve sahip olamayanların efendisi olmaktır aslında... Bu bağlamda küresel sorunlara karşın yerel tepkiler, ezen (efendi) ve ezilenleri (köle) kapsayan bir dünya geleneği ile kar-

şımıza çıkmaktadır. Günümüzdeki küresel sorunlara karşın yerel tepkilerin yakın geçmişteki uzantısı, çok değil birkaç yıl öncesine dayanmaktadır. Öyle ki 1980'lerin başında Amerika, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik Amerikan rüyası vaadinde bulunmuş ve kendisine kucak açan toplumları (ezilen ezilmeyen) kısa sürede kalkındıracağını müjdelemişti. Ne var ki çok geçmeden, zengin ile yoksul arasındaki gelir dengesizliği azalacağına üç kat artmıştı ve durum sadece bununla sınırlı değildi. Yereller kültürel kayıp yaşamaya başlamış, alt kültürler geleneklerinden uzaklaşmış ve yapısal şiddet unsurları artmıştı. Tek kutuplu güçlü dünya devletleri halkasının genişlemesiyle, zayıf olanların alanı küçülmüş ama küçüldükçe de sorunları büyümüşü: iç savaşlar, açlık, çevre kirliliği, insan hakları ihlâli gibi yapısal şiddet unsurları o kadar çok artmıştı ki, bunlar önlenemez bir küresel soruna dönüşmüştü. Öte yandan, iletişim olanaklarının yaygınlaşmasıyla bilgi çağının evrimsel süreci hızlanmış, evrensel insan hakları gibi konuların yarattığı bilinçle adaleti evrensel manada sorgulama yetisi kazanılmıştı. Geline son aşamaya bakıldığında küreselleşme kültürlerin, sosyo-ekonomik-kültürel-politik-ahlâkî farklılıklarını tekleştirerek dünyanın Amerikanlaşmasına hizmet etmekle suçlanmaktadır. Küreselleşme tek kutuplu dünya mı demektir? Roland Robertson² küreselleşmeyi tek kutuplu bir dünyadan ziyade, küresel teklikle açıklar. Ona göre, küreselleşme, tek yönlü dünya kültürü manasına gelirken, küresel teklik farklı yaşam gruplarının birbirleriyle temas halinde olabilmesidir.

13.1. Küreselleşme

Modernleşme süreci akabinde 20. yüzyılın ikinci evresiyle geçerli olan küreselleşme, 25 Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un istifa etmesi ardından hız kazanmış ve akabinde bağımsızlığını ilan eden devletlerle de yeni bir döneme sahne olmuştu. Bu öyle bir dönemdi ki, Doğu Avrupa açlıkla mücadele ediyor, Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Doğu ve Batı Almanya birleşiyor, Körfez Kriziyle nefret söylemleri yayılıyor, ulus devlet yapısı sarsılıyor ve Asya ile Avrupa'da bağımsızlığını ilan eden yeni devletler kuruluyordu. Buna ilaveten soğuk savaş döneminin iki rakibinden biri

² **Robertson**, Roland (1999). **Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için bir fırsat sunuyordu: ABD'nin öncülüğünde/egemenliğinde "yeni dünya düzeni" kurma projesi. Dünya geneli için vaat edilen yeni düzene göre kapitalizm-demokratikleşme-bütünleşme ile ülkelerin bölgesel sorunları, küresel bir unsur üzerinden yaratılan güçler birliğiyle çözüme kavuşacaktı. Proje sahibinin ABD oluşu, bazı Avrupa ülkelerini ona karşı güç kaybetmemek üzere harekete geçirmişti: Avrupa Birliği'nin (AB) iki devi Fransa ve Almanya, "tek pazar, tek para, ortak savunma" ile AB Devletlerinin bütünleşmesini kararlaştırmışlardı. Buradan da anlaşıldığı üzere, dünya artık, çok yönlü ve karmaşık yapılarla daha hızlı değişiyordu. Bu durum yeni bir sömürgecilik anlayışına hazırlıktı aslında. Öyle ki artık fiili işgalden çok, sömürgecilik kimlik üzerine uygulanmakta olup, kişinin dili ve kültürünü etkileyerek, sanki Batı dillerini konuşmanın bir üst sınıfa ait olmak ile eş değer olduğunu, vals yapmanın kişiyi farklılaştırdığını iddia eder.³ Oysa bu tuzak dolu bir yanılsamadır.

Para dolaşımını serbest kılan küreselleşme, bir yandan üretimi tekelleştirirken diğer yandan da küçük çaplı yerel sektörün varlığını tehlikeye sokmuştu. Çok uluslu şirketlerin öncülüğünde, bir ürün artık tek bir ülkenin sınırlarında değil, ucuz işçilikle daha ucuz üretim sağlayan farklı ülkelerde üretilmeye başlanmıştı. Öyle ki, bir çantanın imalatı Çin'de, dikimi Türkiye'de, piyasaya sürümü İtalya üzerinden yapılabilirdi. Düşük fiyatlara üretilenlerin, dünya markası olarak yüksek fiyatlara satılması, küreselleşmenin öteki yüzünü oluşturmuştur.

Batılı klasik antropologların egzotik uzak diyarları çalışma alanı olarak seçmeleri, küreselleşmeyle birlikte değişmiştir. Bu değişimle birlikte antropolojinin çalışma ilkeleri bozguna uğramış mıdır? Antropoloji küreselleşmeyle birlikte Doğu ile Batı'nın birbirine yakınlaşmasıyla ortaya çıkan yeni direniş biçimlerini nasıl ele almaktadır? Küreselleşmeye karşı verilen yerel tepkiler, antropolojik açıdan nasıl okunmaktadır? Antropolojik açıdan küreselleşme, temel kültürel eğilimlerden birisidir. Antropolojinin gayesi küreselleşmeyle birlikte güçlü Batılı ülkelerin denetiminde olan toplumların, değişime karşı verdikleri kültürel tepkiler ve gündelik yaşayışlarında nasıl kurguladıklarını anlamaktır. Çünkü

³ Edman, Timuçin Buğra (2018). **Direniş ve Benlik: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Sodom ve Gomore Romanı ile V.S. Naipaul'un Taklitçiler Romanındaki Kimlik Meselesi Üzerine Mukayeseli Bir Yaklaşım**, Aydın Türklük Bilgisi Dergisi Yıl 4 Sayı 7 Güz-2018 (1-10).

küreselleşmeyle birlikte güçlü Batılı ülkeler, kültürel uyarlamalardan teknolojiye kadar tüm üretim biçimlerinin kimlerce, nasıl, ne zaman, ne kadar tüketileceğinin sınırlarını belirlemişlerdir. Marksist ve post-modernist antropologlardan kimi için küreselleşme, kültür emperyalizmiyle yerel kültür üzerinde tahakküm kurmakta ve onları üretimden ziyade tüketim kültürüne dönüştürmektedir. Kimi için ise yerel kültürler küreselleşme sayesinde görünürlük kazanıp, yeni direniş biçimleri ortaya koymaktadır.⁴

Sanayi devrimiyle birlikte artan göçler, Marc Augé'nin "çağdaş dünyanın antropolojisini" yapma girişimiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Augé'ye göre artık hiçbir mekân yerel değildir; her yer küresel ve karma yapılıdır.⁵ Günümüz antropologları klasik dönemdeki gibi Batılı olmayan toplulukları değil, küreselleşme dolayısıyla etkileşim içerisinde olan farklı kültürlerin birlikteliğiyle, göçlerle oluşturulmuş yeni yapılara, Batı içindeki Batı'ya/Batı uzağındaki kültürel odaklara da eğilmektedirler.

Antropolojik alan araştırmasının ilk örneği olan Malinowski'nin 1922-1935 yılları arasında Trobriand adalarında yürüttüğü yedi monografisinden (*Argonauts of the Western Pacific* "Batı Pasifik Argonaut'ları"), Margaret Mead'ın Pasifik Adaları'ndaki (1925-1939 yılları arasında) Samoa kültüründe ergenliği ele almasından veya Franz Boas'ın Baffin Adaları ve Vancouver'deki (Britanya Kolombiyası) Kwakiutl yerlilerinin etnografilerini oluşturmasından bu yana çok şey değişti. Artık antropologlar sadece egzotik uzak kültürleri değil, *içinde yaşadıkları ama küreselleşmeyle yabancı da oldukları toplumu da çalışmaktadırlar*. O sebeple antropolojinin küreselleşmeyle birlikte yeni kavrayışı değişmiştir. O, modern ile yerelin farklılıklarını/benzerliklerini, yakınlaşmalarıyla melezleşmelerini ya da kapalı grup özelliğiyle getto olarak var olma süreçlerini ele almaktır. Buna ilaveten antropolojinin diğer bilimlerden farkı, küreselleşmeyle beraber toplulukların gündelik yaşamları nasıl kurguladıklarını ortaya koymaktır.⁶ Bütüncül bir bakış açısıyla o toplulukların sosyal, kültürel, ekonomik, ahlaki ve hukuki olarak küreselleşmenin etkileri karşısında nasıl bir yapı dâhilinde kurgulandığını anlayıp yorumlamaya çalışmaktadır.

⁴ Tomlinson, John (2000). **Kültürel Emperyalizm**, Eleştirel bir Giriş. İstanbul: Ayrintı Yayınları.

⁵ Augé, Marc (1992). **Non-Lieux: Introduction A Une Anthropologie De La Surmodernité**. Paris: Edition de Seuil.

⁶ Özbudun, Sibel, Şafak, Balkı, Altuntek, N. Serpil (2006). **Antropoloji Kuramları ve Kuramcılar**. İstanbul: Dipnot Yayınları, s. 381.

Küreselleşme süreçlerinde antropoloji eski sabitlerini (zaman, mekân, toplumsal yapı, kültür) hızla yitirip, daha esnek, devingen ve muğlak yeni yapılanmaları anlama çabasına girmiştir. Devinim içerisindeki insanların, fikirlerin, imgelerin, simgelerin birbirleriyle eşitsiz güç ilişkileri içerisinde olması, antropolojiyi asimetrik ilişkilerle (etnik gruplar, göçmenler, azınlıklar, eski sömürge toplumları, farklı cinsel tercih sahipleri, sokak çeteleri vb.) daha da karmaşık bir konuma taşımıştır.⁷ Yine de, bu çok seslilik, antropolojinin bir çıkmazı olmamıştır. Küreselleşme tıpkı diğer toplumsal aşamalar gibi tarihi bir duraktır. Antropoloji için bu evre, büyük gruplar içindeki küçük grupların, bütüncül bir çalışma yürütülmesiyle gündelik yaşamların küresel olan karşısında nasıl tepki verdiğini ele almaktadır.

İlerleyen konularda ele alındığı üzere, özellikle de, küreselleşmeyle birlikte artış gösteren yapısal şiddet sorunu, toplumları iki büyük tabakalaşmaya tabi tutmaktadır; güçlüler (kazananlar-zenginler) ve zayıflar (kaybedenler-fakirler). Güçlülerin denetiminde olan sermayeler (sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb.) adil olmayan bir paylaşımına sahiptir. Öyle ki, güçlü ülkeler, güçsüz ülkelerde sermaye elde etmek için ucuza işçilik hizmeti alıyor, devasa tarlalarda büyük yatırımları küçük miktarlara sağlıyor, kimyasal atıklar için “gözden çıkarılan o yeri” dipsiz bir kuyu gibi kullanabiliyor. O sebeple, ekonomik ve kültürel çıkmazda olan yoksul kültürlerin güçlülerce sömürülmesi çevresel yıkımı, yoksulluğu, açlığı, hastalıkları, erken ölümleri, fiziksel ve psikolojik yapısal şiddet sorunlarını daha çok arttırmaktadır.⁸

Türkiye'nin modernleşme aşaması Batı'ninkinden farklı olarak (Batı'da modernleşme toplumsal temelli başlamıştır) daha çok hegemonik bir unsurla Atatürk devrimleriyle birlikte devlet eliyle topluma sunulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk devrimleriyle birlikte, ulus devlet anlayışının oluşturulmasının yanı sıra kültürel normlar Batı tarzı modernleşme hareketleriyle tamamlanmıştır. Bu yapı 1960 ve 1980 askeri müdahalelerle yavaşlaşsa da, Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1990'larla Türkiye'yi dışarıya açma gayretleri iyi niyetli bir çaba olsa da bu onu kapitalistleştirme politikası ile küreselleşmeye tabi de

⁷ Özbudun, vd., 2006, s. 381.

⁸ **Haviland**, William A., Harald E. L. Prins, Dana Walrath, Bunny McBride (2008). **Kültürel Antropoloji**. Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 859.

tutmuştur. Küreselleşmeyle birlikte, Türkiye’de, yabancı sermaye hâkimiyeti çoğalmış ve iletişim gibi ulaşım teknolojileri gelişme göstermiştir. Bugün bu etkiler, yabancı yatırımcıların özelleştirmeden faydalanarak, üretimde önemli bir paya sahip olmaları ve tüketimi kontrol altında tutmalarıyla devam etmektedir. Öte yandan, tüm dünyada olduğu üzere, genç nüfusun neredeyse ikinci hayatını oluşturan sosyal medya (facebook, twitter, instagram vb.) kıtaları tek bir tuşla birleştiren etkisiyle küreselleşme hızına hız katmaktadır.

13.2. Modernleşme

19. yüzyılda ortaya çıkan modernleşme, kaynağını 17. yüzyılın başında batı dünyasında egemen olan aydınlanma döneminden alır. Aydınlanma, insan ve doğayı, ortak bir akılda birleştirerek insanı merkeze alan bir başkaldırıdır. Başkaldırı, bilgidен yoksun ve sorgulamanın yasaklandığı tüm inançları hedef almıştır. Aydınlanmanın temeli hümanizm, sekülerizm (dinsel alanın reddiyle tek gerçeği bu dünyaya dayandırma, dünyevileşme) ve demokrasiyle, egemenliği insana özgü kılan ve kurtuluşu dinde değil bilimde arayan insan merkezci bir anlayıştır. Aydınlanmanın açtığı yolda ilerleyen modernleşme, durağanlığa tezat, değişime açık, evrimsel süreci hızlandıran, gelenekselin/yerelin terkiyle çağdaşın önünü açan, farklılıkları bir mekânda birleştiren kültürel yapı biçimi olma iddiasındaydı. Modernleşmeyle birlikte değişen ilk algı, mekân olmuştur. Modernleşmenin mekânı olarak kurgulanan kentler, iş gücü dolayısıyla göçleri doğurmuştur. Değişen alan algısının topluluklarda yarattığı anlam, antropologların kent çalışmalarını gerektirmiştir. Günümüzde antropologlar kentin içinde küçük grupları çalışarak, kültürel üretimi yorumlamaya çalışmaktadırlar.

Meydana gelen toplumsal ve kültürel değişimleri tanımlamak için kullanılan modernleşme terimi, gelişmekte olan toplulukların batılı sanayi toplulukların kültürel özelliklerini takip eden, her şeyi sarmalayan küresel politik ve sosyo-ekonomik bir süreç olarak açıklanmaktadır. Buna göre modernleşme batı kültürü merkezli bir anlayışla, onun öncülüğündeki hegemonik evrimsel bir gelişimdir. Buna göre modernleşmenin varlığından söz edebilmek için dört alt aşamanın işlevsel olması gerekmektedir: Teknolojik ilerleme, tarımsal faaliyet, sanayileşme ve kentleşme.⁹

⁹ Haviland, vd., 2008, s. 771.

Modernleşme kuramlarının özünde değişim olgusu bulunmaktadır. Modernleşme sadece ekonomik ve teknolojik değişimi/gelişimi değil, çok kültürlülüğe geçişi de ifade etmektedir.¹⁰ Bu yönüyle modernleşme, toplumun tüm katmanlarındaki bir değişimi gerektirmektedir. Modernleşme, geleneksel toplumdaki modern topluma geçişin, dolayısıyla kentleşmenin de ifadesidir. Kentsel toplum, kentte bulunan diğer topluluklarla ilişkiler içinde olan büyük bir cemiyettir. O sebeple, farklı grupların kent cemiyetini oluşturması, kentin yapısını heterojen yapmıştır. Kentte geleneksel değerler yerine, modern yapılar alana hâkimdir. Modernleşmenin hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olduğunu vurgulayan Anthony Giddens, kentin topyekûn toplumsal bir değişimi tetiklediğinden hareketle, buranın yabancılarla karşılaşılan, kültürel çeşitliğin var olduğu, sosyalleşme ve melezleşmelerin yaşandığı bir mekân olduğunu söyler.¹¹ Emile Durkheim gibi Max Weber de modernliği, gelenekselden moderne ilerleyen düz bir evrim süreci olarak tanımlarlar. Onlara göre, modernleşme, batılı toplumlara benzemekle mümkün olmaktadır!

Kuşkusuz modern yaşamın mekânı, kentlerdir. Kentler başkalarının varlığına daha bağımlı bir yaşamı ön koşul yaparken, modern insanın en büyük kargaşası yabancılarla bir arada nasıl yaşanacağı sorunsalıdır. Bu sebeple, modernleşmenin sürekliliği, yabancıların varlığı üzerine kuruludur. Bu varlık bir yandan bireyi izole ederken, öbür yandan onu sınırlı bir şekilde sosyalleştirmektedir.¹²

Kent toplumu akrabalık, hemşehrilik ve komşuluk gibi geleneksel toplumsal bağlar yerine bürokrasinin daha çok işlevsel olduğu bir alandır. O yüzden kentin bireyleri çekirdek aile, iş ortamı, arkadaş ortamı ve eğitim oluşumları ile daha iç içe ama toplumun diğer kesimleriyle daha az temaslı yaşamaktadırlar.¹³ Kent ortamında sosyal değişim hızlı ve sürekli olduğundan, insanların tutarlı kimlikler edinmesi zorlaşmaktadır. Daha

¹⁰ Aydın, Suavi (1993). **Modernleşme ve Milliyetçilik**. Ankara: Gündoğan Yayınları, s. 22.

¹¹ Giddens, Anthony (1998). **Sociology**. Cambridge: Polity Press, pp. 60-62.

¹² Bauman, Zigmunt (1999). **Küreselleşme: Toplumsalın Sonuçları**. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, ss. 12-45.

¹³ Macionis, John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 631-635.

geniş bir yelpazede ele alınacak olunursa, modernleşme sosyal karakteri de değiştirebilecek bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda gelenekler, inançlar, aile yapısı gibi yasalar ve eğitim yani toplumsal yapılar, yeni yapıların kullanımı doğrultusunda topyekûn değişikliğe uğramaktadır.

Giddens için modernleşmeyle küreselleşme benzerlik göstermektedir. Ona göre modernleşme XVII. yüzyıldan başlayıp günümüze kadar süregelen ve neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan, toplumsal örgütlenme biçimidir. Giddens modernleşmeyi, kapitalist düzene geçiş, ulus devletlerin ortaya çıkışı ve küreselleşmenin ülkeleri kontrol altına alması olarak tanımlar. Modernleşme sürecinde geleneksel toplum tümüyle ortadan kalkmasa da, gücün el değiştirdiğini belirtir. Güç, yerel toplulukların elinden alınmış, küresel arenaya bırakılmıştır.¹⁴ Giddens'in tanımıyla modernleşme ya da küreselleşme, ülkeler ve kültürler arası mesafeleri yakınlaştıran, dünyayı bir köye dönüştüren bir bakış açısına sahiptir.

Modernleşmeyle sosyal hareketlilik de artmaktadır. O sebeple, yerel kültürün, geleneklerinden büyük ölçüde koptuğu görülür. Çünkü modernleşme geleneksel toplumların basit yapılarını karmaşık yapıya dönüştürmektedir. Örneğin, geleneksel toplumlarda, statüler doğumla kazanılır ve çoğunlukla babadan oğula aktarılır. Geleneksel toplumda ilişkiler yüz yüze ama sınırlı bir nüfustadır ve belli bir oranda sosyal hareketlilik gözlemlenmektedir. O sebeple, geleneksel toplumlarda alt kültür kavramı gelişmiş değildir; her topluluk, kendi benzeriyle gruplaşmaktadır. Modern toplumlarda ise statü birey merkezli bir anlayışla, eğitimle kazanılmaktadır. Modern toplumlardaki sosyal hareketlilik, ilişkilerin oranını arttırsa da yüzeysel yakınlıklar kurulmaktadır. Bu yapıdaki toplumların temeli farklılıktır ve bu sebeple alt kültürler yoğunluktadır; toplumun yapısı karmaşıktır ve iç içe geçmiş farklılıkların ortak ilgi alanları vardır.¹⁵

Türk modernleşmesinin yegâne yeniliği, Osmanlı İmparatorluğu ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, laik sistemli ulus devlet yapılanmasına geçiştir. Bu bağlamda Avrupa devletlerinin sömürgeleştirme tehlikesine karşın, ulus devlet yapılanmasıyla millet ve milliyetçilik doğmuştur.¹⁶ Ulus devlet algısı ve Avrupa'nın sömürgeleştirme

¹⁴ Giddens, 1998, p. 62.

¹⁵ **Bahar**, Halil İbrahim (2008). **Sosyoloji**. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, s. 90.

¹⁶ **Georgeon**, François (2009). **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**. Çev., Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 11.

tepkilerinin, devlet politikası haline gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlamış ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni devlet anlayışıyla pekiştirilmiştir. Türkiye'deki modernleşme hareketleri sadece ulus-devlet ekseninde sınırlı tutulmamış, Batı'daki gelişmeleri takip etme kavrayışı da geliştirmiştir. O sebeple modernleşmenin ilk adımları hukuk, eğitim, askeriye ve teknik alanlarda Tanzimat'la ve özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde vuku bulan Genç Türkler/Jön Türkler hareketiyle, XVIII. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile da, gözle görülür modernleşme yenilikleri meydana gelmiştir. Bu açıdan Türkiye'deki modernleşme hareketlerinin yaklaşık 300 yıllık bir geçmişi bulursa da bu çabanın, durağan ilerlediği ve kanunlarla yürürlüğe girdiği görülür. O sebeple, Türkiye'nin modernleşmesi, Avrupa toplumlarınınki gibi olmamıştır. Avrupalılar (özellikle de 1789 Fransız Devrimiyle) modernleşmeyi, öncelikle siyasi erke karşı bir başkaldırıyla ancak 150 yılda tamamlamışlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki modernleşme, bilimde seferberlik ile toplumsal yapıları topyekûn değişikliğe uğramıştır. Bundaki amaç "Türklüğü yüceltmek, çağdaşlığı yakalamak, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak" ve "Anadolu topraklarında var olmuş medeniyetlerin izini sürerek yine Türklüğü yüceltmek" olmuştur.

Türk modernleşmesinin öncü isimlerinden Ziya Gökalp, "*ulus*" kavramının "*ailenin büyütülmüş*" hali olduğunu vurgulayarak ulusun biricikliğine göndermeler yapmış ve ona sahip çıkma gerekliliğini vurgulamıştır. Gökalp, milliyetçiliği, İslâm ve Türkleşmeyle birleştiriyorken, Yusuf Akçura bunu Kemalizm'in ulusçuluk anlayışıyla birleştirmiştir. İlk Gökalp'ın çizgisinden ilerleyen modernleşme, Cumhuriyet'le birlikte Akçura'nın Türk kavramıyla yeniden tanımlanmaya ve dinle anılmaktan ziyade millet ve Türklük kavramlarıyla vurgulanmaya başlanmıştır. Böylece, Batı eksenli bir modernleşme takip edilmiştir. Güvenç'in belirttiği üzere, bu hareketlerle, yeni bir ulus uyanmamış âdeta yeni bir ulus doğmuştur.¹⁷ Bu aşamada, Türkiye'deki ilk modernleşme hareketleri, toplumsal ve siyasî olarak, devletini arayan milletten ziyade, milletini arayan devlet şeklinde olmuştur.

Türkiye'de modernleşme, iki farklı anlayışı doğurmuştur: Modernleşmeyi laikleşme olarak algılayanlar ve modernleşmeyi laikliğin icadı görüp, bunun dinden kopuşu getireceğini düşünenler. Örneğin 1970'lerin sonunda gelişmeye başlayan siyasal İslâm, kente göç eden ve

¹⁷ Güvenç, Bozkurt (2008). **Türk Kimliği**. İstanbul: Boyut Yayın Grubu, s. 12.

modernleşmenin, dinsizliği yaratacağını düşünenlerin ahlâkî kurtuluşu dindar kalmaya bağlayanlara dayanmaktaydı. 1980’lerde ise Cumhuriyet’in ilk dönemlerine nazaran varlığı ve etkisi artan İslâm’ın giderek siyasallaştığı görülür.¹⁸ Öyle ki, 1980’lerle yükselişe geçen siyasal İslâm’ın, alan içinde güçlenmesi ve ekonomik/sosyal/kültürel sermayelerini oluşturması, günümüz Türkiye’sinde onu egemen bir anlayış haline getirmiştir.

13.3. Yoksulluk ya da Yoksulluğun Küreselleşmesi

Görsel 1. Yoksulluk Çaresizliktir!¹⁹

Yoksulluk çaresizlik ve seçeneksizliktir. Yoksullukta yaşanan yoksulluk ekonomik temellidir ama etkisi eğitimden hukuka çok boyutludur. Yoksulun acısı değersiz, gözyaşı sıradan, açılığı bir kader gibi aşılana çalışılır ne yazık ki! Öyle ki küreselleşme politikaları, yoksulları kurtarmak bir yana, onların kaderlerine daha çok gömülmelerini ve *mazoşist toplumlar* yaratarak onların acılarına seyirci kalmamızı sağlamıştır ne acı ki! Buna örnek olarak aslında çok da bilinen 1 Mart 1993 tarihli yukarıdaki fotoğrafı vermek mümkündür. Güney Sudan’da savaş döneminde, savaş fotoğrafçısı Kevin Carter tarafından çekilen bu fotoğraf, ödüle layık görülümüşse de, gerisinde yatan hikâye tüm dünyada yankı bulmuştur. Fotoğraftaki akbaba, açlıktan ölmek üzere olan çocuğun son anlarını

¹⁸ Atay, Tayfun (2011). **Din Hayattan Çıkar Antropolojik Denemeler**. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 78-80.

¹⁹ www.radikal.com.tr.

beklemektedir. Çocuk ise bir umutla, 1 kilometre ilerideki Birleşmiş Milletler kampına ulaşma çabasındadır. Çaresizliğin yoksul ülkelerde her alandadır. *Çocuk açtır. Akbaba da açtır. Küreselleşen mazoşist dünya hepsinden açtır. Ve aslında burada yenilen sadece çocuk değildir. İnsanlık da çiğ çiğ yenmiştir...*

Dünya Bankası tarafından belirlenen oranlara göre, dünya nüfusunun %46'sı yani iki milyar sekiz yüz milyon insan, günlük 2 Amerikan dolarıyla yoksullukla boğuşurken, bir milyar iki yüz milyonu 1 Amerikan doları ile açlık sınırının altında yaşam mücadelesi vermektedir. Küreselleşmenin getirdiği serbest rekabet anlayışının, toplumlar arası gelir dağılımındaki eşitsizliği arttırması, rekabet gücü olmayanları yoksul, rekabet gücü olanları yüksek gelirli grup olarak sınıflandırmaktadır. Dünya Bankası, küreselleşmeyle beraber, gelişmekte olan ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerden daha hızlı büyümeleri dolayısıyla zengin ile yoksul arasındaki uçurumun azalacağını belirtse de, küreselleşme öncesi 1960 ile sonrası 1993 yıllarında her iki kutup arasındaki mesafe üç katına çıkmıştır.²⁰

Yapısal şiddet unsurlarından yoksulluk, dünya ülkelerinin dörtte birinde var olan bir sorundur. Yoksulluğun alt sınırı olarak tanımlanan açlık ise en yoğun olarak Sahra Altı Afrika bölgesinde görünmekle birlikte Güney Asya, Latin Amerika ve Karaipler'de de ciddi bir sorundur. Dünya genelinde ise yaklaşık olarak 1 milyar insan yeterli beslenememektedir. Her yıl 5 yaş ve 6 yaş grubundaki 6 milyar çocuğun açlıktan ölmesi, hayatta kalabilenlerin ise fiziksel ve zihinsel sorunlara maruz kalması, kuşkusuz ki açlığın en acımasız yönüdür. Bu durumun temel etkeni, yoksul devletlerin kendi nüfuslarını doyuracak gıdayı üretememelerinden kaynaklanmaktadır. Açlık çeken ülkelerin tarımsal faaliyette bulunamaması sadece ekonomik çıkışlı bir mesele değildir. İç savaşlar dolayısıyla, tarlalara yerleştirilen mayınlar, toprak verimliliğini tahribata uğrattığından, ürün yetiştirmek de olanaksız hale gelmiştir. Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki verimli geniş araziler, doğru bir gübreleme ve sulamayla bölgedeki yoksulluğa çare olabilecekken "gerekli sermaye, alt yapı ve yetişmiş işçi gücü" olmayışı bunu engellemektedir. Öte yandan yerlilerin kullanmadığı verimli araziler, getirisi çok yüksek ekimler (kahve, çay, muz, çikolata vb.) için seçkinler tarafından işletilmektedir. Tüm bunlar açlığın ortasındaki bolluğa örnek teşkil etmektedirler. Ayrıca verimli arazilerden

²⁰ Anderson, Sarah, Cavanagh, John, Lee, Thea (1999). *Ten Myths About Globalization*, Nation, Vol. 269, Issue 19.

göçe zorlanan açlık mağdurları, siyasi erkin olmaması sebebiyle seçkinlerin yapısal şiddetine maruz kalarak, bir nevi dünyanın sırtını döndüğü en büyük kapalı tabakalaşma örneğini oluşturmaktadır. Anavatanlarındaki açlıktan kurtulmak isteyen kimi yapısal şiddet mağdurları, yasadışı göçmen olarak düşük ücretli işlerde çalışmak üzere, başka ülkelere göç etmektedir. Tıpkı Türkiye'ye veya Rusya'ya mevsimlik göç eden kaçak Türkmen, Azeri, Kırgız ve Özbekler gibi.

Yoksulluk, sadece gelişmemiş ülkelerde değil, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde de görülen evrensel bir sorundur. Örneğin bugün Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın en zengin ülkesi olsa da, Amerikan halkının %30'unun ekonomik sorun çekmesi düşündürücüdür.²¹ Fakat bu durum yoksulluğu evrensel bir gerçekliğe büründürmez. Çünkü hangi yoksulluğun nerede ve kimlerce yaşandığı, şiddetini belirlemektedir. O sebeple Avrupa'nın yoksulu ile Sahra-Altı Afrika bölgesinin yoksulu arasındaki yegâne fark, ilkinin genellikle "sosyal" diğerinin çoğunlukla "hem maddi, hem sosyal, hem kültürel, hem de siyasi" yoksullukları oluşturmasıdır. Her yıl yaklaşık olarak 54 milyon insan yaşlılık, hastalık, kaza gibi çeşitli sebeplerden ölmektedir. Yoksulluktan ölenler ise bu rakamın üçte biri kadardır; yani üç kişiden biri! Her yıl 18 milyon insanın açlıkla mücadele ederek veya yoksulluk kaynaklı olanaksızlıklardan ölmesi, büyük bir trajedidir. Özellikle de beş yaş altındaki çocukların günlük ölüm sayılarının 34.000 olması çok daha düşündürücüdür.²² O sebeple yine yinelemekte fayda var: Yoksulluk çaresizliktir.

13.4. Zenginlik

Küreselleşme, gelir dağılımındaki mesafeyi çoğaltarak yoksullar sınıfına karşın zenginler sınıfını oluşturmuştur. Bugün dünya gelir dağılımının piramidine giren ilk %20'lik yüksek gelir grubunun, dünya gelirin %86'sını oluşturması bir küreselleşme mozağıdır. Küreselleşmeyle birlikte zenginler dünyadaki toplam ihracatın %82'sini, yabancı yatırımların %68'ini ve dünya telefon hatlarının %74'ünü almalarına karşın, yoksulların genel gelirden %1'e sahip olmaları, aradaki gelir adaletsizliğine bir örnektir. Örneğin bugün dünyanın ilk 200 zengini, yoksul

²¹ **Martin**, Hans Peter, **Schumann**, Harald (1997). **Globalleşme Tuzağı**, Çev. Karadem, Kahraman, Ankara: Ümit Yay, s. 106.

²² **Pogge**, Thomas (2006). **Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları**, Çev. Kömürçüler, Güneş, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 5.

insanların %41'inden daha fazla gelire sahiptir.²³ Zenginlerin servetine servet katmalarına aracılık ettiği düşünülen küreselleşmenin, bir Amerikan icadı olması görünen o ki, en çok kendisine yaramıştır. Zira günümüzde Amerika'nın, dünyanın en zengin ülkesi olması tesadüfi değildir.²⁴

Antropoloji için zenginlik, toplumun “üretim-dağıtım-tüketim” araçlarını, kültür içinde nasıl yapılandığındının irdelenmesidir. Ekonomistler zenginliğin göstergesi olarak para dolaşımını ele alırken, antropoloji için zenginlik sadece para ile ölçülmez. Antropoloji ekonomik faaliyete sebep olan değer, ne kadar kazanç sağladığıyla değil 6N'li sorular ile derinlemesine bir gözlemde bulunur. Çünkü ekonomik davranış, sadece ekonomi mantığı ile ele alınırsa toplumsal, dinsel ve politik alanlarda yaratılanların yorumlanmasında noksanlık yaşandığı düşünülür. Zira antropolojide esas olan, toplumsal meselenin tek bir hususla değil çok yönlü açıklanmasıdır. Antropoloji, toplumsal meseleye monist/tekil değil, plüralist/çoğul bakma gayretindedir. Antropolojiye göre bütüncül bir açıdan yorumlanmayan meseleler, eksik yorumlanmıştır. Sanayileşmemiş topluluklarda ekonomi yaşa, cinsiyete ve yeteneğe göre belli bir iş bölümüyle ilerler. Mallar bir devir daim sistemiyle, birbirine denk gelen değerler üzerinden değiş tokuş edilir. Bu toplumlarda zenginlik parayla değil, birbirine denk gelen mal ve hizmetlerin akrabalar arası karşılıklı alınıp verilmesiyle, saygınlık kazanmak amacıyla yapılır.²⁵ Örneğin Trobriand Adalıların zenginlik kavramı, para ile ölçülmemektedir; onlar için zenginlik büyük oranda patatese sahip olmakla ölçülmektedir. Patates üzerinden kurulan ekonomik güç, diğer toplumsal kurumları da etkilemektedir. Akrabalık, evlilik, yaş, cinsiyet gibi kurumlar patates ile kurulan ilişkilerle kültürel bir alan, sembolik öğeler ve küreselleşmeden etkilenmeyen bir geleneği daim etmektedir. Trobriandlı erkeğin sorumluluğunda olan patates üretimi (yetiştirilmesi) akrabalık ilişkileri üzerinden akrabalık ve evlilik bağını iç içe geçirmektedir. Öyle ki Trobriandlı erkek yetiştirdiği patatesleri, kendi eşi ve erkek çocuklarına değil, evli kız kardeşlerine ve kız çocuklarına vermektedir. Aslında bunun sebebi saygınlık ve sosyal bir statü kazanmak içindir. “Toplumsal cinsiyet-akrabalık-evlilik-ekonomi” dörtlemesi, patates yetiştiren erkeğin, kendi kız kardeşinin ve

²³ Anderson, Sarah, Cavanagh, John, Lee, Thea (1999). **Ten Myths About Globalization**, Nation, Vol. 269, Issue 19.

²⁴ Martin, Hans Peter, Schumann, Harald (1997). **Globalleşme Tuzağı**, Çev. Karadem, Kahraman, Ankara: Ümit Yay, s. 106.

²⁵ Haviland, vd., 2008, s. 363.

kızının kocasına destek olduğunu gösteren ekonomik bir unsur kadar, bunun toplulukta kendisi için yaratacağı saygınlık ve etki alanıdır. El değiştiren patates artık kadına aittir. Kadının bunları kocasına vermesi ve kilerin (patates deposu) patatesle dolu olması, bir güç olarak algılanmaktadır. Zira patates deposu, banka hesabı gibidir.²⁶ Doluluğu sahibini zengin; boş olması sahibinin yoksul olması olarak algılatmaktadır. Trobriandlılar için patates o kadar büyük bir önem arz etmektedir ki, sanayileşmeyle birlikte para, eğitim, din ve hukuk ile tanışmış olmalarına rağmen, patates geleneği tıpkı ilahi bir emir gibi varlığını muhafaza etmeye büyük oranda devam etmektedir.²⁷ Özetle kültürden kültüre değişen zenginlik algısı, bazı temel öğelere indirgenebilir. Zenginlik, sadece ekonomik refahla değil, ortalama üstü bazı yaşamsal normlara da erişilmiş olmaaktır. Uygun bir yaşam süresi, iyi bir sağlık, çevreyle dengeli bir kontrol gücünün bulunması gibi.

13.5. Yaşlılık

İnsan ömrünün kısıtlı zorunluluğunu renklere tabi tutmak gerekirse yaşlılık, yaşam bulma/beyaz olma ile yaşamın sonlanması/siyah olma evrelerinin, gri rengine tekabül ettiği ara bir alandır. Ülke nüfusunun yaşlanmasının doğurduğu sonuçlar, toplumsal alanı etkilemesi bakımından tıp, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji ile çalışılmakla birlikte özellikle gerontolojinin araştırma alanıdır. Latineden gelen gerontolojinin (yaşlı insanın yaşlılık evresini inceleyen bilim) son yıllarda işlevsellik kazanması, genç nüfusun azalmasına paralel olarak yaşlı nüfusun artmasına dayanmaktadır. Buna göre, Dünya Sağlık Organizasyonu (World Health Organisation) 44 yaş öncesini genç, 45-59 arasını orta yaş, 60 yaş ve üstünü yaşlı olarak tanımlar.²⁸ Öyleyse yaşlılık 60 yaş üstündekileri kapsamakla beraber, üretkenliğin yavaşlamasıyla da açıklanabilir.

Yaşlılık evresi biyolojik ve kültürel olmak üzere iki unsurla belirlenmektedir. Biyolojik olarak yaşlılık, gözle görülür çeşitli bedensel ve zihinsel değişimlerdir: Saçların dökülmesi, grileşmesi; cildin canlılığını yitirip, kırışması, sarkması; vücut kitle endeksinin kas kaybına uğraması

²⁶ **Weitner**, Annette B. (1988). **The Trobrianders of Papua New Guinea**, New York: Holt, Rinehart and Winston, pp. 85-86.

²⁷ Haviland, vd., 2008, s. 366.

²⁸ **Yörükoğlu**, Yavuz (2012). **Orta Yaş El Kitabı ve Genç Kalmanın Sırları**, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 69.

ve yağlanması gibi kemiklerin incilmesi, direncin düşmesi, hastalıkların artması ve bağışıklık sisteminin zayıflamasıdır. Yaşlılığın biyolojik bir unsur olarak ele alınması doğrudan antropolojinin alanına girmemektedir. Antropolojinin biyolojik unsurlarla ortak noktası daha çok kültürel estetik algısı ve etik kurallardır. Kültürel olarak yaşlılık ise birçok unsura (ekonomik, dini, biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, sosyal örgütlenmeler vb.) dayanmakla birlikte, toplumsal tabakalaşmayla da yaşa bağlı insanları sınıflandırmaktadır. Yaşa dayalı toplumsal tabakalaşma, insanlar arasında eşit olmayan dağılımın göstergesidir. Yaşa göre oluşturulan bu farklılaşma kültürden kültüre, sınıftan sınıfa değişse de temel husus onu teknolojik evrime (avcı ve toplayıcı, tarım, sanayi toplumları) paralel tutarak açıklamaktır. Buna göre, göçer özellikli avcı ve toplayıcı toplumlar için fiziksel güçten düşmekle eş değer tutulan yaşlılık süreci, genellikle, ekonomik bir yük ama bilgelik unsuru ve kültürel zenginlik olarak da algılanır. Üretimin olmadığı tüketici avcı ve toplayıcı toplumlar, hayatta kalmak için temel gereksinimleri (beslenme, barınma, korunma, kollama) karşılamak durumundadır. Temel gereksinimlerin giderilmesinde katkı sağlayamayanlar kadar, çetin göçebe koşullara uyum gösteremeyenler de (yaşlılar, hastalar gibi) kimi toplulukça işlevsiz kabul edilmektedir. Kimi okuma yazma bilmeyen toplumların genel yapısına göre de, yaşlılık bilgelik kaynağıdır. O sebeple, yaşlı nüfusun üretime katkı sağlamalarından ziyade, kültürel birikimlerini yeni nesillere aktarmaları beklenir. Bu unsur en az barınma ve yiyecek temin etmek kadar önemli kabul edildiği için yaşlılık evresi, kültürel üretime katkı sağlayan bir dönem olarak görülür. Çünkü okuma yazma bilmeyen toplumlarda, yaşlıların konumu çağdaş toplumdaki okullara, arşivlere, kütüphanelere benzer. Yaşlıları işlevsiz kabul etmek, kültürlenme evresini baltalamakla eşdeğerdir. Bu yapı çağdaş toplumlarda okuma yazma becerisinin devlet tarafınca yaygınlaştırılması ve eğitimin tek bir merkezden idame ettirilmesiyle yaşlılardan alınmış ve okul gibi resmi kurumlara devredilmiştir.²⁹

Avcı ve toplayıcı toplumlar, takım gibi hareket ettikleri için bireyden çok, topluluğun yararına yönelik bir yapı oluşturmuşlardır. Bu sebeple ekonomik üretim açısından işlevsiz/yararsız bir evreye tabi olan yaşlılar, kimi toplumlarda topluluk dışına da atılabilmektedir. Bu tür topluluklarda bireyler temel gereksinimlere katkı sağladıkları oranda grup içinde,

²⁹ Haviland, vd., 2008, ss. 539-575.

katkı sağlayamadıkları oranda da grup dışında görülmektedir. Buna örnek olarak, Eskimolar ve Amazon Irmağı yerlileri verilebilir. Bu topluluklar göç ederken yaşlılarını geride bırakarak, onları ölüme terk ederlerdi. Terk edilme, yerliler için olumsuz bir unsur taşımamaktaydı. Buna göre yiyecek kıtlığını arttıran ve göç koşullarına yetersiz kalan yaşlı bireylerin, toplulukça terk edilmesi “karşılıklı ve gönüllü” bir yapı sergileyerek, yaşlılara onurlu bir ölüm olanağı da sağladığına inanılmaktaydı. Elbette, bu örnek istisnâ bir durumdur. Buna tezat olarak, çoğu avcı ve toplayıcılar da, yaşlılar, grup içi bir dayanışmayla korunup-kullanılmaktaydı. Örneğin Şanider’deki Neanderial kemik incelemeleri, engelli ve yaşlıların toplumsal tabakalaşmaya tabi tutulmaksızın, toplulukça korunup beslendiğini göstermektedir. Normalde avcı ve toplayıcılarda yaşlılık yaşı, 30 yaş ve civarındadır. Şanider’deki söz konusu bu kemik buluntusu, 40 yaşlarındaki birine ait olmakla beraber, uzun yıllar sakat yaşadığı halde, terk edilmemiş oluşu, topluluğun onun bakımını üstlendiğini göstermektedir. Bu da yaşa ve sağlığa bakmaksızın, topluluk içi bir dayanışmanın olduğunun kanıtıdır.

Tarım toplumu, fiziksel dayanıklılık ve beceriden ziyade, toprağa sahip olmakla kazanılan toplumsal statü ve güç kadar, hayat deneyimi ve bilgiye de önem vermektedir. Bu sebeple, yaşlılık evresi daha genç olanların yükünü çekmekten imtina ettiği bir süreç değil, onların bilgeliğine muhtaç olunan bir evreye karşılık gelmektedir. Yaşlı insanlar, özellikle de erkekler, saygı duyulan, korkulan ve ölene dek topluma aktif liderlik eden kişilerdir.³⁰

Sanayi toplumunda, kurumlar, değer kazanırken birey önemini yitirmektedir. Birçok alanda üst sanayi dönemini yaşayan Avrupa’nın, aile ve toplumsal tabakalaşma hususunda tıpkı avcı ve toplayıcı dönemdeki gibi ekonomik ve toplumsal yapıya katkı sağlamayanları izole etmesi, çeşitli sorunlara yol açmıştır. Sosyal devlet özellikli Avrupa devletlerinin, yaşlı nüfusun bakımı için onları huzurevlerine, yani toplumsal gettolaşmaya tabi tutmaları, aslında, çekirdek aile dayanışmasının zayıflamasından kaynaklanmaktadır.³¹ Ayrıca, geleneksel geniş aile yapısının çekirdek

³⁰ **Macionis**, John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 392.

³¹ **Üstün**, Ç.ağatay ve Nevzat **Demirci** (2013). Ege Tıp Dergisi, 52 (4): 230. **Yaşlı İnsanların Sosyal Dışlanmasına Karşı Hukuki Çalışmalar: Çin Örneği**. İzmir: Ege Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, s. 230.

aile yapısına dönüşmesiyle hane içi nüfus da azalmıştır. Gençlerin eğitim, iş veya evlilik dolayısıyla ebeveynlerinden uzaklaşmaları, eş ölümü, sosyal tecrit vb. meselelerle yalnızlaşan yaşlılar modernleşmenin bir ürünü olarak, devletin çözüm bulmakta geciktiği/zorlandığı bir sınıf konumundadır.

Yaşlı insanların sosyal dışlanmasına karşı, hukuki çalışmalar başlatılan Çin'in, 2010 yılı verilerine göre, 60 yaş ve üstündeki yaşlı insan sayısı 178 milyon civarındadır ve bu rakamın 2030 yılında ikiye katlanacağı öngörülmektedir. Yakın gelecekteki toplumsal değişime hazırlıklı olmak isteyen dünyanın en kalabalık nüfuslu ülkesi Çin'in, 2013 yılında yürürlüğe aldığı Yaşlıların Hak ve Çıkarlarının Korunma Kanunu (Law on Protection of the Rights and Interests of the Elderly People) topyekûn yeni düzenlemeler sunmaktadır. Bu düzenlemeler, gitgide kalabalıklaşan yaşlı nüfusun, daha müreffeh bir toplumsal ağı oluşturabilmesi için çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Buna göre, çalışanların, ebeveynlerini ziyaret etmelerini kolaylaştırmak adına, onlara resmi olarak mesai esnekliği getirilmiştir. Gençlerin bu ziyaretleriyle, yaşlıların yalnızlaşmaları önlemek istenmektedir. Ayrıca yaşlılara kira yardım fonu açılmıştır. Buna ilaveten yaşlı nüfusu, devlet koruması altına almak adına, koruyucu yasalar geliştirilmiş ve onlara yönelik işlenen suçlar "aile içi şiddet ve toplumsal ayrımcılık" bağlamında, suç olarak tanımlanmıştır.³² Çin'in bu uygulaması, diğer ülkelere örnek teşkil etmelidir. Zira birçok gelişmiş ülke, temel insan haklarını korumak adına, yasaları uygulasa da, özellikle yaşlı nüfusa yönelik yasa paketleri bulunmamaktadır.

Türkiye'de modernleşmeye rağmen, yaşlıların aileleri tarafından kadim görüldükleri söylenebilir. Bunun sebebi, halen geleneksel değerlerin korunuyor oluşudur. Geleneksel uygulamalar bir yana, Türkiye'de özellikle yaşlı nüfusa yönelik, resmi yaptırımlar ve yasa paketleri bulunmamaktadır. Oysa Türkiye'de yaşlıların ortalama yaşam süresi erkeklerde 71, kadınlarda 76 civarındadır.³³ Bu yaş ortalaması Dünya Sağlık Organizasyonu yaş gruplandırmasına göre oldukça yüksektir. Zira DSO verilerinden yola çıkarak yaşlılık yaşınının 60 yaş ve üstünü kapsadığını varsayarsak, Türkiye'nin de tıpkı Çin gibi, yaşlı nüfus sorunlarını tespit etmesi, müreffeh ülke olmak iddiasıyla önemlidir.

³² Üstün ve Demirci, 2013, s. 230.

³³ **Yörükoğlu, Yavuz (2012). Orta Yaş El Kitabı ve Genç Kalmanın Sırları**, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 169.

Yaşlılığın toplum açısından gerek estetik gerekse kültürel tabakalaşmayı yaratması bakımından, insanların bu evreyi geciktirmek istemesini doğurmuştur. O sebeple, ölümsüzlük ve genç kalma arayışı, tüm tarihi evreler içerisinde, evrensel bir ilgiye sahip olmuştur. Örneğin ilk kral kahraman Sümerli Gilgameş, arkadaşının ölümü üzerine, ölümsüzlüğü aramış, Herodot ve Büyük İskender, Etiyopya'daki gençlik pınarını araştırmış, Kristof Kolomb tayfasından Ponce de Léon, 1513 yılındaki keşfiyle Florida'yı gençlik pınarı sanmış fakat yedi yıl sonra vefat etmiştir. Gençliğin ölümsüzleştirme arayışları modern çağda da artmakla beraber, bu durum adeta ticari bir sektör yaratmıştır. Gençlik mucizesi yarattığı iddiasıyla, kozmetik ve estetik sektörü, insanlara umut kaynağı olagelmıştır. Örneğin, gençliğin süresini uzatmak üzere geliştirilen *anti-aging* yani yaşlanmayı geciktiren uygulamalara, ticari sektörler büyük kaynaklar aktarmaktadır. Oysa 157 yaşında vefat eden dünyanın en uzun ömürlü kişisi Zaro Ağa, anti-aging formülünü tamamen dengeli beslenme ve doğal ortam ile sağladığını vurgulamıştır.³⁴ Ne var ki sağlıklı beslenmek ve doğal yaşamak, modern insanın kentsel ağlarda kolaylıkla sağlayabileceği bir durum olmadığından, insanlar daha pratik ve hızlı çözümlerle, ticari sektörlerle yönelmeyi tercih etmektedirler. Özetle, günümüzde bireylerin, toplumda daha uzun süreli kabul görülmek üzere, yaşlılığı geciktirmeye çalışmaları, kültürel bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaşlılık, Kuzey Amerika'da gittikçe daha büyük bir sorun haline gelmektedir. Çünkü 65 yaş üstündekilerin genel nüfus içindeki oranı %13'tür ve bu oranın 2030 yılına kadar %20'yi yani 70 milyonu bulacağı tahmin edilmektedir. Yaşam kalitesinin yüksek olduğu Kuzey Amerika gibi gelişmiş ülkelerde hem yaşam süresi uzamakta, hem de uzun yaşayan insanların sayısı artmaktadır. O sebeple, uzun yaşamak, eski dönemlerde algılandığı üzere nadir bir başarıdan çok, ekonomik bir yük olarak algılanmaktadır. Aşağıda açıklandığı üzere, bunun sebebi, yaşlılık döneminde yavaşlayan/biten fiziksel ve zihinsel üretkenliktir. Yaşın kurumsallaştırılması toplumsal konumu belirlemektedir. Bu aşamada kültürel etmenlerin biyolojik etmenlerden daha önemli olduğu görülür. Çünkü tüm toplumlar, kültürel özellikler doğrultusunda insan hayatını dönemlere ayırmaktadır. Bu dönemler, çeşitli etkinlikler, tutumlar, yasaklar ve zorunluluklarla örgütlenmiş grupların oluşmasını sağlar.³⁵ Yaşlılığın, ileri

³⁴ Yörükoğlu, 2012, s. 172.

³⁵ Haviland, ve vd., 2008, s. 545.

sanayi gelişimiyle birlikte değer kaybeden toplumsal konumu üç önemli etkene bağlanır. İlk yaşlılığın fiziksel gücün azalmasıyla, ekonomik bir getiri sağlayamaması ve bunun saygınlığı azaltması; İkinci olarak bilgi çağının hızlı gelişimiyle, yeni neslin bilgiyi yaşlıların deneyimlerine müracaat etmeksizin, eğitim kurumlarından hatta tek tuşla erişilen internet arama motorlarından edinmeleri; Son olarak yaşlılıkta sağlık sorunlarının artmasıyla birlikte bakıma daha çok muhtaç olunması fakat bunun kentsel ağların sıkışmışlığında, aile bireylerince yapılmaması/yapılamaması ve resmî kurumlardan sağlanamamasıdır.

Geleneksel aile yapısının azalmasıyla birlikte, yaşlılar daha çok yalnızlaşmıştır. Bunun önemli bir sebebi çalışma hayatının kısıtlayıcılığıyla genç aile bireylerinin yaşlılara ilgisiz kalmalarıdır. Bu ilgisizliğe, gençlere öncelik veren iş sektörü ve sosyal çevre de eklenince, yaşlı insanların yalnızlığa düşmeleri kaçınılmaz olmaktadır.³⁶ Ötenaziden yararlanmak isteyen yaşlı hastaların, daha çok Avrupa'da olması, ileri sanayiye ulaşmış kültürlerin aile içi dayanışmaya ve bağlılığa mesafeli yaşaması etkili olmaktadır. Bundan dolayı, ötenazi hakkına müracaat etme oranı gelişmekte olan ülkelerde çok daha düşük orandadır.

13.6. Engellilik

Engellilik doğuştan veya sonradan oluşan fiziksel, bedensel veya zihinsel bir işlevin/işlevlerin (beş duyu organı anomalisi, bedensel bir engel veya zihinsel bir hastalık), sağlıklı bir şekilde ve desteğe ihtiyaç duyulmaksızın bireyler gibi yerine getirilememesidir. Engellilik birçok bilim dalının ilgi alanına girmektedir. Örneğin tıp açısından engellilik hastalığın tedavi sürecini ele alırken, psikoloji de hasta ve hasta yakınlarının yaşadığı sorunların iyileştirilmesini kapsamaktadır. Konuya bütüncül yaklaşan antropoloji ve daha belirli olarak tıbbi antropoloji için engellilik, sağlık, aile, sosyal çevre, kültürel ortam, hukuki haklar, eğitim olanakları, toplumsal tabakalaşma vb. dâhilinde önem arz eden bir konudur. Bu yönüyle engellilik, sosyal bir bütünü kapsayan bir etki alanına sahiptir. Bu etki alanı, engelli birey dışında ebeveynleri, aileyi, eğitim ortamını, sağlık ve resmi kurumları da kapsamaktadır. O sebeple, engellilik sosyal bir olgudur. Antropolojinin engellilik açısından esas ilgi odağı, kültürden kültüre farklılık arz eden engelli bireylerin, toplumla, toplumun

³⁶ Yörükoğlu, 2012, ss. 175-177.

da engelli bireylerle yaşadıkları deneyimlerdir. Toplumsal kurumların engelli meselesine verdikleri tepkiler, kültürel göstergelere karşılık gelecek onların yapısı hakkında derinlemesine bilgi sağlamaktadır.

Antropoloji açısından sağlıkla ilgili konular, tıbbi antropolojiye dayalı olarak ele alınmaktadır. Engellilik de, bu alt bilimin kapsamına girmektedir. İnsan sağlığı, her ne kadar tek bir kişiyi ilgilendiriyor gibi dursa da, sosyal bir canlı olan insanın sağlığı da sosyal bir unsurdur. Çünkü insan vücudu, bireysel ve kolektif deneyimlerin arasında bir araçtır. Bu sebeple, onu politika, ahlâk ve sosyal ilişkilerle bağlantılı düşünmek gerekmektedir. Buna göre hastalık, bireysel de olsa, etki alanı geniş olması sebebiyle sosyal bir deneyimdir ve sosyal zeminde ele alınmalıdır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2011 verilerine göre Türkiye nüfusunun %12.29'u engellidir. Engelli olanların %41'nin okuma-yazma bilmediği, %14'nün iş gücüne katıldığı ve çalışan engellilerin de %69'unun Sosyal Güvenlik Kurumu'na kayıtlı olduğu görülmektedir. Engelli nüfusun ağırlıklı olarak erkeklerden (kızlara oranla erkeklerin engellilik oranı yaklaşık olarak %2 daha yüksektir) oluşması ve kırsal alan kökenine dayanması (bölge olarak Karadeniz'de daha çok görülmektedir) kültürel etkenlerin engelliliğe sebep olduğunu göstermektedir. Çocuklar, engelli nüfus içinde önemli bir orana sahiptir. Bu durum genetik hastalıklara, birinci dereceden akraba evliliklerine, sağlıksız bir hamilelik sürecine vb. bağlanmaktadır.³⁷ Türkiye'nin hukuki ve insan hakları, açısından engellilere yönelik çalışmaları yenidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Engellilerin Hakları Sözleşmesi*'ni Aralık 2008'de onaylamıştır. Buna göre bireyler, Birleşmiş Milletler Engellilerin Hakları Komitesi'ne şikayetlerini iletebilme olanağına erişmişlerdir. Anayasa'nın 61. Maddesine göre, devletin bazı sorumlulukları vardır; devlet engelliliğe sebebiyet verecek durumları önlemeli, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenlik gibi alanlardaki sorunlarını çözmeli, engellileri korumalı ve onların toplumsal bütünleşmelerini sağlamalıdır. Engelli çocukların, diğer normal çocuklardan daha az değer görmeleri bir yapısal şiddet unsurudur. Bu yüzden, devletlerin temel anlayışı, engelli çocukların haklarını her türlü ayrımcılıktan korumak olmalıdır. Bu bağlamda zihinsel ya da bedensel engelli çocukları güvence altına alan, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 23. Maddesine göre “engelli çocuğun

³⁷ Tufan, İsmail ve Arun, Özgür (2006). *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 - İkincil Analizi*, Ankara, TUBİTAK.

eğitimi, meslek eğitimi, tıbbi bakım hizmetleri, rehabilitasyon hizmetleri, meslek hazırlık programları ve dinlenme/eğlenme olanaklarından etkin olarak yararlanmasını sağlamak üzere düzenlenir ve çocuğun en eksiksiz biçimde toplumla bütünleşmesi yanında, kültürel ve ruhsal yönü dahil bireysel gelişmesini gerçekleştirme amacını güder.” Bu bağlamda resmi hizmetin ücretsiz olması da teminat altına alınmıştır. Devlet destekli eğitim programlarından yararlanan engelli çocuk sayısı 2007-2008 ders yılında 182 bine ulaşmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2010 yılında yaptığı engellilerin sorun ve beklentileri araştırmasına göre, devletin sağladığı hizmetler halen yetersiz görölmektedir. Engelliler sosyal yardım ve desteklerin artırılmasını, sağlık ve bakım hizmetlerinin iyileştirilmesini, iş bulma ve eğitim olanaklarının kolaylaştırılmasını ve fiziksel çevre ile ulaşım imkânlarının iyileştirilmesini talep etmektedirler. Ayrıca, bu hizmetlerin sadece kent merkezlerinde değil, kırsal alanlarda da yaygınlaştırılması istenmektedir.³⁸

20. yüzyılın başlarında varlığı kanıtlanan otizm, bir gelişim bozukluğu olarak çocuk psikiyatrisi dışındaki bilim dallarınca da ele alınmaktadır. Böylece halen dipsiz bir kuyu olan otizmin oluşma nedenlerine, tedavi yöntemlerine ve otistik çocuklar gibi sosyal çevrelerinin karşılaştığı sorunlara bütüncül açıdan çareler bulunmaya çalışılmaktadır. Centre For Disease Control and Prevention (CDC) (Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi) kurumunun araştırmasına göre, dünya genelinde ortalama 500 kişiden 1’i otistiktir. Gelişim bozukluğu olarak tanımlanan otizm birey odaklı bir sorun değildir. Otizm doğuştan gelen veya çocuğun ilk üç yılında oluşan ve erken tedavi edilmezse çoğunlukla yaşamın sonuna kadar devam eden bir hastalıktır; bireyi bakıma muhtaç bırakmaktadır. O sebeple otizm sadece otistik bireyi değil, ailesini, eğitimcilerini, sosyal çevresini, resmi kurumları ve hatta kültürlerin gelişim düzeylerini/hızlarını etkileyen bir meseledir. Otizm hastalığının, ilk olarak, hangi dönemde ortaya çıktığı bilinmemekle beraber, anomali olarak farkına varılması İsveçli psikiyatrist Eugene Bleuler tarafından 1912 yılına dayanmaktadır. O sebeple eski tarihlerde, otizmi anımsatan anlatılar efsanelerde, masallarda çokça yer alırken, çağdaş dönemde bir gelişim bozukluğu olarak algılanması oldukça yenidir. Bir çocuk hastalığı olarak beliren otizmin ilk teşhisi bilinçli ailelerde yapılabilmekle beraber, erken teşhisi iyileşme sürecini hızlandırmaktadır. Çocuğun ilk 30 ayında görölen konuşmada güçlük

³⁸ Tufan ve Arun, 2006.

çekmesi, ie dnklg, değişimi reddetmesi insanlarla mesafeli göz teması kurması gibi unsurlar, otizm belirtileri olabilmektedir.³⁹ Otizme yol açan tek bir neden olmamakla birlikte, çeşitli teoriler ne sürülmektedir. Bunları  büyük başlık altında toplamak mümkün:

-Psikojenik teori: Ebeveyn-ocuk ilişkisi (zellikle de ilk 30 ayda) yeni bireyin sağlıklı gelişimi açısından önemlidir. Buna göre çocuğun anormal duygusal ve zihinsel gelişimi, mesafeli ilgi ve katı kurallar dhindeki ebeveyn davranışlarına ve aralarındaki sınırlı duygusal ilişkiye bağlanmaktadır.

-Davranışsal teori: Psikojenik teori otizmi yetersiz ebeveyn-ocuk ilişkisine bağlarken, davranışsal teori buna çocuğun sosyal çevresini de ilave etmektedir. Çocuğun yetersiz yakınlık içinde ve kısıtlı kişilerle sosyal temas kurması, zamanla onu yalnızlığa sürükleyerek, kendi merkezinde biçimlenen tek kişilik bir i dünya kurmasını oluşturur. Toplumsallaşmama ve sosyal ilişkilerden uzak olma, öğrenilmiş bir davranış biçimine dönüşerek çocuğun normal ve anormal farkındalıklarını biçimlendirir. Sosyal evre bilgisinden yoksun kalan çocuğun, daha sonradan, çevreyle ilişkisi kurmakta zorlandığı, ona yzeyssel ve mesafeli kaldığı görülür. ocuk evreye uyum sağlayamaz. Çevreyle reddedilen ilişki bir davranış bozukluğu olarak algılandığından, aynı oranda, çevrenin de çocuğa yzeyssel yaklaşımı onu sosyal çevreden her açıdan soyutlayarak, kültürel unsurlara topyekn ilgisiz kalmasını geciktirmez.

-Organik teori ve kavramsal teori: Her iki teori otizmi doğuştan gelen bir anomali olarak sınıflandırmaktadır. Buna göre otizm cerebellumun (beyincik) az gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan biyolojik kaynaklı yapısal bir anomalidir. Neuroimaging, yani, sinir sistemi görüntüleme yöntemiyle ortaya konulduğu üzere, normal (otistik özellikler göstermeyen) beynin aksine otistik beyin tanımadığı yüzlere karşı tepki vermemekte, dolayısıyla değişimi ve yeniliği kabul etmeyerek sürekli tekrarlarla, sosyal çevreye uyumu yok saymaktadır. Beyinciğin biyolojik anomalisi yaklaşık 40 haftalık anne karnındaki yolculuğun ilk 12 haftasında oluşmaktadır. Kromozom anomalisi olan çocukların %10-15'i ve ikiz çocukların (zellikle de tek yumurta ikizlerin) %50'si, otizme daha yakın görünmektedir. Otizm sağlıklı duygusal ve zihinsel gelişim kaynaklı bir hastalıktan çok, biyolojik temelli bir anomali olarak sınıflandırılmaktadır.

³⁹ zbey, etin (2005). **Otizm ve Otistik ocukların Eğitimi Yalnızlık lkesine Yolculuk**. İnkılap Kitabevi. İstanbul, ss. 24-26.

13.7. Kadın Hareketleri

Akrabalık sistemi ve evlilik biçimi, devletleşmemiş küçük toplumlardaki ve kabile topluluklarındaki en önemli toplumsal örgütlenme biçimleri gibi algılansa da, çağdaş sanayileşmiş toplumlarda da önemlidir. Sanayileşmiş toplumlarda cinsiyet, yaş, ortak çıkar ve toplumsal sınıf gruplandırılmalarıyla karşılık bulur. Evrensel kadın hakları etrafında cereyan eder bu hareketler feminist antropoloji ve kadın araştırmacılarının doğmasına sebep olmuştur. Antropoloji açısından kadın hareketleri, bir cinsiyet gruplandırması olarak toplumsal tabakalaşmayı oluşturmaktadır. Antropologların her daim ilgisini çeken cinsiyet gruplandırması, toplumsal yapı hakkında birçok soruya sual olmaktadır.

Antropoloji açısından kadın hareketleri ve kadın araştırmaları, birbirine paralel ilerlemiştir. Antropoloji ve kadın araştırmaları feminist antropoloji ile kuram geliştirirken başlıca dört döneme ayrılmaktadır.

▪ **I. Dönem (1850-1920):** Bu dönem I. Dalga Kadın Hareketiyle paralel olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların yasal hakları ve eşitliklerinin mücadelesini veren feminist hareketin, antropolojideki yansıması, antropoloji çalışmalarında kadın deneyimlerinin bile erkekler üzerinden ilerlemesi ve kadının yok sayılması karşısında ortaya çıkmıştır.

▪ **II. Dönem (1920-1960):** I. Dünya Savaşı sonrası dönemde ilk kadın etnograflar Margaret Mead, Ruth Benedict, Zora Neale Hurston ile kadınlar merkeze alınmıştır. Kadın, ilk kez kadın araştırmacılar üzerinden görünürlük kazanmıştır.

▪ **III. Dönem (1960-1980):** II. Dalga Kadın Hareketleri ile paralel olan bu dönem, feminist bir yaklaşımla kadınların kişisel deneyimlerine ulaşmaya çalışırlar. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayırımının tartışmaya açılmasıyla, kadınların antropolojisi üzerine çalışmalar olmuştur. Dişi cinsiyeti dâhilinde kadın olmanın, toplumsal cinsiyet üzerinden “evrensel ezilmişliğe” karışık geldiği vurgulanır. Evrensel ezilmişliğin tıpkı I. Dönemdeki gibi hukuki mücadeleye girişmesinin yanı sıra toplumsal cinsiyetin toplumsal bir inşa olduğu üzerinde durulur. Sherry B. Orther dönemin önemli antropoloğu olarak doğa-kadın ve kültür-erkek eşleştirmesini ele alır. Fiziksel, psikolojik ve sosyolojik özellikleriyle “doğa ile kadın”; aklın, gücün birleşimiyle “kültür ile erkek” üzerinden özleştirilmektedir.

Buna göre “kültür yani erkek”, “doğa yani kadına” hükmeden bir konumdadır. Çünkü toplumsallaşma süreciyle kadının, doğa olmaktan çok, kültürel bir üretim sürecine girmek durumunda olduğu belirtilir.⁴⁰

▪ **IV. Dönem (1980-2000):** İlk üç dönem kadınların evrensel ezilmişliğini başarılı bir biçimde gündeme alsa da, yerele has/kültüre özel farklılıkların evrensel bir bakış açısıyla yorumlanması bu dönemle birlikte değişmiştir. Artık “kadınların antropolojisi” değil “toplumsal cinsiyet antropolojisi” yapılmaya başlanmıştır. Toplumsal cinsiyet antropolojisinin merkezinde, toplumsal cinsiyet ilişkileri yerleştirilir ve tüm sosyal yapılar toplumsal kimliklerin ilişkisiyle açıklanır. Judith Butler, *Gender Trouble* kitabıyla dönemin algısını belirleyerek, II. Dalganın evrensel ezilmişliğini eleştirmekle birlikte, III. Dalga da ortaya atılmış olur. Buna paralel olarak Butler, cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti birbirine farklılıktan ziyade, zaman ile mekân koşulları dâhilinde değişken/sabit olmayan bir kimlik olarak ele alır. Aslında bu bakış açısının temeli Simon de Beauvoir’un “kadın doğulmaz kadın olunur” yaklaşımının, Butler tarafından kadınlığın icra edildikçe etkinleşen bir kimlik olduğu ortaya atılır.⁴¹ Devamında, Lila Abu-Lughod ile dönüşüm geçiren çalışmalar, öznenin sesinin araştırılmaya dâhil edilmesini temel alır. Araştırmacının önemi vurgulanarak, araştırmacı-araştırılan ilişkisi gibi melezleşme, sınıf, etnisite ve sosyal statü kavramları ‘kadın öznesini/kimliğini’ açıklamak üzere geliştirilir.⁴² Feminist antropoloji kavramının doğması, kadın kimliğine daha bütüncül açıdan yaklaşmayı sağlar. Buna göre feminist antropoloji toplumsal cinsiyet çalışmalarının, kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin ve toplumsal cinsiyetin toplulukları, tarihi evreleri, politik-ideolojik-ekonomik yapıları şekillendirmesini inceler. Son dönem feminist antropoloji, post modern feminizm ile III. Dalga feminizm hareketiyle ortaya çıkan Queer Teoriyle bir yenilik yaşar. Teoriye göre feminizm ve toplumsal cinsiyetin kavramları iki ayrı cinsle sınırlanmaz ve farklı cinsel yönelimleri tartışmaya dâhil eder. Kadın hareketlerinin antropolojiyle yorumlanması ve feminist antropolojiyi doğurması, antropolojiye olduğu

⁴⁰ Ortner, Sherry B. 1974. Is female to male as nature is to culture? In M. Z. Rosaldo and L. Lamphere (eds), *Woman, Culture, and Society*. Stanford, CA: Stanford University Press, pp. 68-87.

⁴¹ Judith, Butler (2003). *A Critical Introduction to Queer Theory*, ‘Performance, Performativity, Parody and Politics’ Yay. Haz. Nikki Sullivan, (Endinburg University Pres). pp. 79-81.

⁴² Abu-Lughod, Lila (2004). *Peçeli Duygular*. Çev., Suat Ertüzün. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

gibi tüm sosyal bilimlere katkı sağlamıştır. Çünkü toplumsal cinsiyetin merkeze alınmasıyla, toplumsal konuların bütüncül açıdan kavranabilmesi olanaklı hale gelmiştir.

13.8. Çalışma ve Çalışmama

Çalışmak genellikle yetişkinliğin bir göstergesi olarak kabul edilmekle birlikte, bireyin toplumsallaşma evresinin bir yansımasıdır. Kültürlerin kökenine bakıldığında, ekonomi ve istihdam, en önemli yapı olarak dikkat çekmektedir. Toplum ve kültür unsurlarının var olmasından bu yana aş için iş üretmek, istisnasız her oluşumun birincil amacı olmuştur. Aksi halde, toplumsal düzenin bozulacağı gibi sınırlı sayıdaki besine ve yaşam gerekliliklerine ulaşmak imkânsızlaşacaktı. Çağdaş dönemde çalışmak, alınan eğitimin bir neticesi olarak bireyin, kültürel açıdan grup içinde dinamik, üretken ve kabul edilebilir olmasını sağlayarak, “toplumsal bir yük” olmaktan uzaklaştırmaktadır. Ekonomik kriz içindeki ülkelerde “çalışmamak” bir işsizlik sorunu iken, refah seviyesi yüksek ülkelerde “çalışmamak” birey merkezli bir seçimdir. İlkindeki zorunluluk, açlığa veya yoksulluğa sebep oluyorken, diğerindeki durum, genellikle, siyasi otoritenin vatandaşlarının zorunlu giderlerini karşılama sorumluluğuna bağlanmaktadır. Öte yandan, çalışmak toplumsallaşmanın ve çağdaşlaşmanın bir gereğidir. O sebeple, üst grupların alt gruplara oranla, çalışmaya daha yakın/yatkın olmaları toplumsal tabakalaşmayı doğurarak, ekonomi sektörünün önceliğine tercüman olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı, tüm dünya devletlerini sosyal, ekonomik, siyasi ve teknolojik olarak köklü değişimlere itmişti. Özellikle, teknolojinin önemli bir ilerleme kaydetmesiyle, üretim örgütlenmeleri farklılık göstermeye başlamış ve mekânsal sınırlıkları çizen ulus-devletler işlevselliğini yitirerek, sermaye, uluslar üstü bir nitelik kazanmıştı. Bu yeni dönüşümle birlikte, kentler daha cazip hale gelmiş ve kırsaldan kente göçler başlamıştı. Tüm bu değişimler, göç eden grupların doğal yapısını da etkilemişti. Bu açıklamalardan hareketle, her ülkede diğer yerleşim bölgelerine nazaran, çekim merkezi olan çeşitli şehirler, kentler bulunmaktadır. Bu kentlerin eğitim, teknoloji, sosyal imkânlar açısından gelişmiş olmaları onları çekim merkezi haline getirerek kalkınmadaki payı da etkilemelerine sebep olmaktadır.⁴³

⁴³ **Bahar**, Halil İbrahim (2008). **Sosyoloji**. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, ss. 90-91.

Kentleşme, nüfusun belli noktalarda yoğunlaşması ve kent kültürünü oluşturma evresidir.

Keleş, kentleşmeyi istihdam açısından köklü bir toplumsal değişim olarak ele alır:

“Kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir”.⁴⁴

Çalışma konusu, sanayileşmenin belli yerleşim merkezlerinde vuku bulması sonrasında, iş bulmak için göçlerin buraya yapılması ve devamında bu mekânların kente dönüşerek, kentleşmenin ilgi mekânına dönüşmesine dayanır. Kentleşme, hızlı nüfus artışına paralel olarak doğan işgücü ihtiyacıyla ilişkilidir. Kırsalda giderilmeyen iş ihtiyacı dolayısıyla kentlere akan göçler kentleşmeyi doğurmuştur. Bu sebeple, kentleşmenin oluşumu, iş dolayısıyla gerçekleşen göçlerle birlikte başlamaktadır. Örneğin XIX. yüzyıldan önce kent ve kasabalarda yaşayanların nüfusu %10’larda iken⁴⁵ sanayileşmeyle birlikte, bu oran farklılaşmıştır. Sanayideki ilerleme, yeni yerleşim yerlerine akan göçü tetiklemiş ve kentleşme olgusu başlamıştır. Türkiye’de ise, sanayileşme, uzun bir dönem kentleşmeyi belirleyen bir faktör olmamıştır.⁴⁶ Keleş’e göre, Türkiye’de kentleşme, sanayileşmeye paralel olarak ilerlememiştir. İş bulma umuduyla, göçlerle kentlere gelenler, sanayi alanından ziyade ekonomik etkinlik alanlarında az gelirli işlerde çalışmak durumunda kalmışlardır.⁴⁷ Bunun sonrasında, kent toplumunda birbirinden farklı ekonomik sınıflar doğmuştur.

Küreselleşmeyle birlikte, tarımdaki düşüş, kentlerin büyümesi, aile yapısının küçülmesi ve boşanma oranındaki yükselme iş gücünü değiştiren faktörler olmuştur. Artık çoğu ulus, çalışmayı para kazanmaktan çok, bir yaşam kuralı olarak algılamaktadır. Çalışmak hem bir sosyalleşme aracı, hem de bireysel bir tatmin unsuru olarak da algılanmaktadır. Örneğin günümüzde ABD’nin ücretli iş gücünün hemen hemen yarısını kadınlar oluşturmaktadır ve evli çiftlerin %52’si karı koca olarak çalışmaktadır. Oysa 1900’lerden önce, ABD’deki kadınların sadece %20’si, iş

⁴⁴ Keleş, Ruşen (2006). **Kentleşme Politikası**. Ankara: İmge Yayınları.

⁴⁵ Giddens, Anthony (1998). **Sociology**. Cambridge: Polity Press, s. 15.

⁴⁶ Görmez, Kemal (1997). **Kent ve Siyaset**. Ankara: Gazi Kitabevi, s. 15.

⁴⁷ Keleş, 2006, s. 39.

gücünde yer almaktaydı. Çalışma hayatına giren ve/veya kabul edilen kadınların yöneticilik, madencilik, duvarcı, tesisatçı gibi belirli mesleklerden uzak tutulduğu görülmektedir. Bu yüzden, günümüzde, çalışma/çalışmama toplumsal cinsiyet açısından tabakalaşmaya yol açmaktadır. Çalışma geliri açısından kadınların, erkeklere oranla daha az para kazandıkları görülmektedir. Sanayileşmeyle birlikte, “ucuz işçi ihtiyacıyla” emekçi ve işçi olarak çalışmaya başlayan kadınlar gibi çocukların durumu, iş dünyasının kâr etme oranını yükseltmiştir. Örneğin, ABD’de 2007 verilerine göre, tam gün çalışan kadınların ortalama kazançları 35 bin 271 dolar iken bu rakam, erkeklerde 45 bin 159 dolardır.⁴⁸ Çalışma hayatına girerek ev ve ülke gelirin e katkı sağlayan kadınların “eş, anne, kadın” olma sorumluluğu azalmış değildir. Ev işleri ve diğer sorumluluklar ikinci bir vardiya olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışma/çalışmama koşulları ırkçı yapılanmaları da kapsamaktadır. Amerika’da Afrika kökenli zencilerin ve Kızılderili kabile üyelerinin veya Hindistan’daki kast sisteminde (kırsal kesimde halen yaygındır), dışlanan grubu oluşturan bir *dalit*in (parya ve kirli de denmektedir) ya en ağır iş kollarında iş bulabilmekte zorlandıkları ya da toplumsal tabakalaşma gereği işsiz kaldıkları görülmektedir.⁴⁹ Öte yandan refah seviyesi yüksek toplumlarda sosyal devlet anlayışıyla devletin, çalışmayan vatandaşlarına sosyal güvence sağlaması (aylık olarak işsizlik parası, kira yardımı, çocuk bakımı gideri ve mutfak erzağı yardımı), yetişkin sorumluluktan kaçan bir sınıfın doğmasına sebep olmuştur.⁵⁰

13.9. Kültürel Çeşitlilik, Çok Kültürlülük, Kültürel Çatışmalar ve Sorunlar

Kültür parmak izi gibidir. Nasıl ki bireyin parmak izi eşsiz ise bir kültürün de nevi şahsına münhasır olarak açıklanabilen ve diğer kültürlerden farklılaştığı yönleri bulunmaktadır.⁵¹ Ne var ki bu durum, günümüzde küreselleşmeyle birlikte değişime uğrayarak, kültürlerin biricikliklerini benzerliğe doğru evrimleştirmektedir.

⁴⁸ **Macionis**, John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 334-336.

⁴⁹ Haviland, vd., 2008, ss. 560-562.

⁵⁰ **Macionis**, John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 337.

⁵¹ **Çatlı Özen**, Gökçen (2017). “Nusayrîlerin Kültürel Etkileşim İncelemeleri”. *Journal Of Analytic Divinity*. Cilt 1, Sayı 1, s. 162.

Kültürel çeşitlilik, çok kültürlülük ve sorunsalları sanayi devrimi sonrasında göç, kentleşme, modernleşme ve küreselleşmeyle başlayan toplumsal olgulardır. Sanayileşme, üretim tarzının gelenekselden moderne bir seyir göstermesidir. Bu değişimlerle birlikte sosyal yaşam anlayışları, modernleşmiş ve milliyetçilik ile ulusçuluk gibi devlet yapılanmaları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, geleneksel yapıdaki doğuştan gelen statü konumlanması kentsel ağlarda karşılık bulamamış ve bireyler eğitimle sosyal statü kazanmaya başlamıştır. Bu sebeple, öncelikler değişmiş ve geleneksel aileden çekirdek aileye geçişler yaşanmıştır. Göçlerin ardından kurulan yeni yaşam alanları, yabancılarla paylaşılan yeni alanları doğurmuştur. Bu birliktelik, kimi zaman sorun yaratmazken ve melezleşme kavramıyla yeni kültürel ortaklıkların doğmasına vesile olurken, kimi zaman sorun teşkil etmiş ve göç eden toplulukların dışı kapalı bir yapı sergileyerek, gettolaşmalarına yol açmıştır.

Kentleşmenin nüfusa, ekonomiye, toplumsal değişimlere etkisi bulunmaktadır. Günümüzde kentleşme, kırsal alan kökenli nüfus hareketlerinin kentlerde yoğunlaşmasına karşılık gelmektedir. Bu genişleme, kentlerin hem ekonomik hem de sosyal imkânlarına bağlı olarak görülmektedir. Bu imkânlar, göç edenleri değişime tabi tutmaktadır. Keleş, kent kimliğini kişinin birçok yönden değişmesi olarak vurgulamaktadır:

“Kentleşme akımı sonucunda toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratma sürecidir”.⁵²

Göç, insanların yaşadıkları çevreyi terk ederek bir başka yaşam alanına yerleşmeleridir.⁵³ Sosyal bilimlerdeki göç konusu, disiplinler arası farklılıklar göstermekle beraber, antropolojide kavram, göçün kültürel değişimi ve kimliğe olan etkisi üzerine kuruludur. Antropolojide göç, bireysel ve bağımsız bir şekilde alınacak bir karar olarak görülmez. Bu sebeple göç, en küçük birimden (aile) en geniş birime (akraba, hemşehri, topluluk) kadar bağımsız incelenebilecek bir konu değildir. Antropoloji, insanların ne zaman ve neden göç ettiklerinden ziyade göç deneyiminin öncesinde ve özellikle sonrasında bireylerde ve topluluklarda yaratılan sosyo-kültürel değişimleri irdeleyerek, bunun etkilerini incelemeye yoğunlaşır.⁵⁴ Antropoloji, insan merkezli bir bilim olduğundan, göç

⁵² Keleş, Ruşen (2006). **Kentleşme Politikası**. Ankara: İmge Yayınları, s. 71.

⁵³ Güvenç, Bozkurt (1996). **İnsan ve Kültür**. İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 21.

⁵⁴ Durugönül, Esmâ (1997). “Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler”. **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**. Ankara: D.İ.E, s. 95.

bağlamında kültürün teşekkülüne odaklanmaktadır. Göç, iki mekân arasındaki yer değiştirme, sosyal hareketlilik ve toplumsal değişme sürecidir. Göç hem terk edilen o yer, hem de varılan o noktadır. Bu sebeple, göç durağan değildir. Geçmiş-bugün-yarın arasında, bir mekik dokumadır. Bu açıdan, ulus aşırıcılık özelliğiyle bireyler, her iki mekânda da bağlarını devam ettirmektedirler. Göç, algıdaki değişim ile başlayan, mekânda yer değiştirmeyle devam eden ve varılan yere uyumla tanımlanan bir süreçtir. Bu açıdan göç sürecinin merkezinde konumlanan insan, türlü değişimlerle yeni yere uyum göstermeye çalışır. Göç, yaşanılan yerden ve sosyo-kültürel ortamlardan ayrılıp, belirsiz bir süre için çeşitli ihtiyaçlar sebebiyle gönüllü veya zorunlu olarak gitme ve başka sosyo-kültürel boyut oluşturma durumudur.^{55 56} Buradan da anlaşılacağı üzere göç, aşına olunan toprakların terkini ve yabancı olunan topraklara uyum sağlamayı da beraberinde getirmektedir. Bu süreçte, belli toplumsal hareketler meydana gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerde göç hareketleri sınırlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, daha yoğun iç göç hareketlerine rastlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kimi şehirler, aldıkları göçler dolayısıyla dinamik bir yapı sergilerken, göç veren yerleşim birimleri durağan bir halde kendisini tekrarlamaktadır.⁵⁷ Bu sebeple iç göçler, ülkede yerleşme birimleri arasında ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarında farklılaşmalara sebep olmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere kentler, aldıkları göçler sebebiyle değişmeye ve doğal yapısını yitirmeye başlamıştır. Kentteki sosyal, politik, dinsel, kültürel sınıflaşmalar baş göstermiştir. Zamanla göç edenler, kentin yerlisi durumuna gelmiştir. Melezleşme süreci de böylece vuku bulmuştur.

Melezleşme, modernliğin bir tasarımıdır. Kapalı toplum özelliğinden kent yaşamına geçen bireyler ve gruplar burada, tek bir kültürle değil, kültürlerle karşılaşmaktadır.⁵⁸ Bir arada yaşayan kültürlerin, zamanla etkileşim kurmaları sonucunda ortaya çıkan yeni yapıya melezleşme denmektedir. Melezleşme, bugün hayli yaygınlaşmış olan kültürel bir süreci ifade etmektedir. Birbirinden ayrı mekânlarda, farklı tarihsel çizgide

⁵⁵ Durugönül, 1997, s. 95.

⁵⁶ Tekeli, İlhan (2006). "Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları," **Değişen Mekân**, der. Ayla Eraydın. Ankara: Dost Yayınları, s. 69.

⁵⁷ Giritlioğlu, Cengiz (1991). "İç göç ve Kentleşme." **Kentleşme ve Kentleşme Politikaları**. Der. Hande Suber. İstanbul: TÜSES, ss. 17-18.

⁵⁸ Subaşı, Necdet. **Alevi Modernleşmesi**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

ilerlemiş ve kültürlenmiş olan toplum ve toplulukların karşılaşma ve karışma süreçlerine atıfta bulunulan bir aşamadır melezleşme. İlk, birbirlerinden farklı olan toplulukların birbirleriyle etkileşimleri sonucu ortaya çıkan yeni yapıların, zamanla yeni politikalara ihtiyaç duyacağı genel bir manada söylenebilir. Farklılık üzerine inşa edilen hiyerarşilerin duvarları, melezleşmenin gereklilikleriyle kökten bir değişime uğramak durumunda kalmaktadır. Bu tümcelere ilâveten melezleşme, Friedman'ın açıklamasıyla bir tür kültürel karışımdır. Friedman'a göre, kültürel kimliğin melezleşmesi, birbirinden uzak kültürlerin bir araya gelişleriyle melez bir yapının ortaya çıkmasıdır. Melezleşme, saf kültürlerin değil, karışım içindeki kültürlerin yarattığı yeni bir kültürel yapıdır.⁵⁹ Kültürel melezleşme farklı kültürlerin birbirini özümsemesi ve asimile olması değildir. Böylece kast edilen, yeni bir yapının ortaya çıkmasıdır.⁶⁰ Kültürel melezleşme “*dayatılan kimlikler*” değil, bizzat “*seçilmiş, yaratılmış, benimsenmiş kimliklerdir.*” Burada sadece bireysellik ön plâna çıkmamakta, aynı zamanda, kimlik politikaları toplumun motor güçlerinden biri haline de gelmektedir. Sayar'a göre de, var olan kültürel uygulamaların yeni edinimlere dönüşmesiyle melezleşme ortaya çıkmaktadır. Amsterdam'da Thai boks yapan Faslı kız bu kültürel harmanlamaya verilecek bir örnektir.⁶¹ Tüm bu açıklamalarda da görüldüğü üzere küreselleşmenin ortaya çıktığı ilk yıllarda, Batı'nın Doğu kültürleri üzerindeki etkisi fazlaca idi. Ancak, melezleşen kültürle de Batı'nın farklı kültürlerden etkilendiği ve onun da değişime tabi olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan, melezleşme modern yaşamın bir getirisidir. Öyleyse onu, kırsalda değil, kent kültüründe görmek daha da mümkündür. Bauman, kültürel melezleşmenin yerelleri güçsüzeştirdiği hissini yarattığı kanısındadır. Ona göre, melezleşme, özgürleştirici bir deneyim olmakla beraber, yereller için bu durumun tek anlamı, kültürel güçsüzeşme olarak algılanmaktadır.⁶² Melezleşme koşulunda bir kültür, diğerine baskın gelebilecektir.

⁵⁹ **Friedman**, Jonathan (1995). “Global System Globalization and the Parametres of Modernity.” **Global Modernities**, der. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson. London: Sage, pp. 102-104.

⁶⁰ **Marshall**, Bermaner (1999). Şey Buharlaşıyor: **Modernite Deneyimi**. Çev., Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 406.

⁶¹ **Sayar**, Kemal. **Kültür ve Ruh Sağlığı-Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri**. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

⁶² **Bauman**, Zigmunt (1999). **Küreselleşme Toplumsalın Sonuçları**. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 114.

Bu açıklama neticesinde, melezleşmenin, küreselleşme dolayısıyla ortaya atıldığı ve farklı kültürlerin bir araya gelip, birbirleriyle karışarak yeni bir alan ürettikleri görülmektedir. Kültürel kimliğin özüne vurgu yapanlar, melezliğe karşı çıkmaktadırlar. Kültürün, karmaşık bir bütün olduğuna inananlar, melezleşmeyle yeni bir imkân elde edileceğini savunurlar. İmkândan kasıt, ulaşılan kültür sentezinin bütün kültürler için yeni bir kimlik tasarımı olabileceğidir.⁶³ Yani melezleşmenin bir sonraki evresi, yeni bir kültür biçimini ortaya çıkarmasıdır. Melezlik kavramı, kültürel dinamikler nedeniyle, geçmişte olduğu gibi günümüzde de saf, otantik hiçbir şeyin olmayacağı, saf olandan söz etmenin saf ve bozulmuş arasındaki hiyerarşiyi yeniden üretmek anlamına geldiğini barındırır. Melez kültürler, insanların etkin bir biçimde kendi sentezlerini oluşturma çalışmalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Kültür, sınıf, ulus, cinsiyet, etnik vb. alanlardaki melez formlar arasındaki sınırları ortadan kaldırmakta, bunları tersine çevirmektedir. Bu hususta, kentleşme söz konusu olduğunda, melez kültürlerden rahatça bahsedilebilir.

13.10. Gençlik Hareketleri

Yaşa göre gruplandırma, kişinin toplumdaki yerini belirleyen evrensel bir etmendir. Kurumsal olarak bir yaş grubuna üyelik kendiliğinden gerçekleşir. Yaşın kurumsallaştırılmasında, toplumsal konumu belirlemede kültürel özellikler, biyolojik özelliklerden daha önemlidir. Çünkü toplumlar kültürlerden kültüre değişiklik göstermekle beraber insan, ömrünü belli süreçlere ayırır. Bu süreçler, çeşitli geçiş ritüelleri, tutumlar, yasaklar ve zorunluluklarla belirlenir. Tüm toplumlar insan hayatını çeşitli evrelere ayırır ve bunları cinsiyete, yaşa, ortak ilgi gruplarına ve tabakalaşmış toplumlarda sınıfa göre gruplandırır. Gençlik dönemi bir yaş gruplaşması olarak, her kültürde ve her devirde var olmuştur. Kültürlerde her yaş grubuna özgü tutumlar, yasaklar, zorunluluklar ve çeşitli yapısal özellikler vardır. Diğer yaş grupları gibi gençlik, bireyin davranışlarını kültürel olarak sınırlayan bir özelliktedir. Antropoloji, bir sosyal sınıf olarak ortaya çıkan gençlik hareketlerini yaşın yarattığı toplumsal tabakalaşma açısından ele alır.

Antropologların ilgisini evlilik ve akrabalık gruplaması çekiyor gibi algılansa da, bunun sebebi devletleşmemiş, sanayileşmemiş küçük

⁶³ Subaşı, Necdet. (2010). *Alevi Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, ss. 58-59.

ölçekli toplumlarda, toplumsal örgütlenmenin bunlar üzerinden yapılmasıdır. Fakat yaş, cinsiyet, ortak ilgi grupları ve toplumsal tabakalaşma örnekleri de sanayi toplumlarında önemli örgütleyici öğelerdir. Buna bağlı olarak büyük ölçekli toplumlarda akrabalığın yerini karmaşık toplumsal yapılar almaktadır. Bu sebeple, antropoloji için gençlik, ortak çıkarlara dayalı olan bir gruplandırma dönemidir. Antropologlar, bu hususta, iki temel ölçüt kullanırlar: Yaş grubu ve yaş kümesi. Yaş grubu geçici bir evredir. Kişi yaşlandıkça yaş grubu da buna bağlı olarak da değişir. Bu doğrultuda, her birey yaşamı boyunca bir dizi yaş grubundan geçmektedir. Yaş kümesi ise kalıcıdır ve ömür boyu devam eden bir yaptırımı vardır. Dolayısıyla, yaş kümesi belli zaman diliminde doğmuş olanları kapsayan sadakat ve güçlü duygulara bağlı olunan bir “hareket oluşumudur”. İdeolojik olabileceği gibi, belli bir dönemin modasının günlük yaşayışı çok etkilemesiyle de oluşan bu küme, genelde, gençlik döneminde yeşeren bir “gençlik hareketidir”. Öyle ki, yaş kümesi gruplarının ortak malları, marşları, şarkıları, armaları, kılık kıyafet tercihleri ve özel günleri vardır. Örgüt şeklinde hareket ettikleri için liderleri ve alt grupları da bulunmaktadır.⁶⁴ Yaş kümesine Türkiye’den örnek vermek gerekirse, 68 kuşağı gençlik hareketiyle, 1980’lere damgasını vuran Ülkücü Gençliğin Bozkurt Töresi ve Dev-Sol’un ruhu, bir yaş kümesi olarak günümüzde halen devam etmektedir. Üyeleri bugün 50 ile 70 yaşlarında olsalar bile...

Gençlik, bir yaş grubuna üye olmaktır ve ergenlikle birlikte başlayan, biyolojik bir ayrımla (çocukluktan ayrılma) toplumsal olarak belirlenmiş bir konum değişikliğidir. Gençlik konumuyla bireyler, yaş grubu üyeleriyle benzer etkinliklerde bulunurlar, dayanışma içerisinde olurlar, benzer duygulara ve yönelimlere sahip olurlar. İlgili konum değişikliği her kültürde farklı bir yaptırımı sahiptir. Örneğin Yahudilerin geleneksel *mitzvah* (İbranice “on emirden birinin oğlu” demektir) töreninde 13 yaşına erişen bir çocuk, artık gençliğe adım atarak dini sorumluluklarını almak/taşımak zorundadır. Benzer törenler, başka inançlarda da olmakla birlikte, Nusayrilerin Alevi inancında, kendini bilen genç (genellikle 12 yaş alt sınır olarak belirlenmektedir) topluluğun bir üyesi olabilmek için Van Gennep (1960) Turner’ın (1969) “Geçiş Ritüelleri” olarak adlandırdıkları bir törene katılırlar. “Çocuk İkrarı/Çocuk Cemi” adını taşıyan törenin esas amacı, çocuğun bir yıl içinde olgunlaşmasını sağlayarak, onu genç yani inancın sorumluluğunu taşımaya hazır bir hale getirmektedir.

⁶⁴ Haviland, vd., 2008, s. 547.

Bunun için, çocuk, ailesinden bir yıl uzaklaşarak amca evine gönderilir. Topluluk için çocuk “ölü sayılmaktadır” ve “dirilmesi”, bir yıllık sınav sürecindeki başarısına bağlıdır. Sembolik açıdan ölü kabul edilen çocukla topluluğun iletişim kurması yasaktır. Çünkü ölülerle konuşulamayacağı gibi, topluluğun içine girmek için adaylığını ortaya koyan çocuk henüz dini lider (Mürşit, Dede, Baba, Pir gibi isimlerle anılabilmektedir) ve cemaat üyelerince kabul görülmemiştir. Kabul görülmesi ancak dini bir tören akabinde gerçekleşmektedir.⁶⁵ Benzer bir anlayışla Türkiye’deki Alevi gençlik hareketleri de, 12 yaşına gelen Alevi’nin törenlere, semahlara ve diğer topluluk etkinliklerine katılabilmesiyle bir görünürlük sağlar.

Dünyadaki kültürler arasında birçok yaş kümeleri olmakla birlikte, belki de, antropologlar için en ilgi çekici olanı, Kenya’da yaşayan birçok göçebe toplumundan biri olan Tirikilerdir. 105 yıllık bir ömür süresi temel alınarak, ömrü 15 yılı kapsayan yedi kümeye ayırmaları ve her kümeye dâhil olanlara farklı farklı sorumluluklar yüklemeleri, özellikle gençleri kültürel yapı içinde dinamik bir konu taşımaktadır.⁶⁶ Örneğin, 1989 ile 2004 yılları arasında doğanlar, bir küme sayılmaktadır. 7 farklı kümenin 4 büyük yaş grubunda toplanmasıyla ilk ikisini gençler temsil etmektedir. Yıllar ilerledikçe 15 yıllık dönem sonunda küme üyeleri, bir üst kümeye geçiş yapmaktadırlar. Dört büyük yaş grubundan ilki “savaşçı” özelliklidir ve ülkeyi korumakla sorumludur. Ne var ki bu grubun geleneksel savaşçı özelliği sömürge dönemiyle, savaşın bitmesi üzerine işlevini yitirmiştir. Halen, üyeler, iş bulmak veya okumak amacıyla, olanakların olduğu başka yerleşim bölgelerine göç etmektedir. İkinci büyük yaş grubu “Büyük Savaşçılardır” ve daha çok yönetimin arka kadrolarında yetişmek üzere yer almaktadırlar. Bir diğeri “Yargıç Büyüklerdir” ve yine yönetimde yer almakla beraber, grup çatışmalarını çözümlenmekle görevlidirler. Halen yerel yargı organı olarak görev yapmaktadırlar. “Manevi Büyükler”, doğaüstü güçleri olduğuna inanılan yöneticilerdir. Altı ayda bir yapılan dua törenlerini rahip olarak yönetir, gruba üye alabilir, büyü yapma yetisiyle kötü ruhları topluluktan uzak tutabilir ve son söze sahip olan tartışmasız ilahi güç olarak, topluluğun var olma teminatı sayılır. Çağdaşlaşmayla çoğu dini grup gibi Manevi Büyükler de, atalara

⁶⁵ **Türk**, Hüseyin, ve Mustafa **Çapar** (2011). “Alevilikte Yola Giriş Geleneklerinin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi.” **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, sayı 60, s. 17-42.

⁶⁶ **Sangree**, Walter H. (1965). **The Bantu Tiriki of Western Kenya**, J. L. Gibbs (Ed.), Peoples of Afrika, New York: Holt, Rinehart & Winston.

tapınanların ilgisinin ve inancının azalmasıyla geleneksel otoritelerini nispeten kaybetmişlerdir. Yine de günümüzde büyük törenleri yöneten lider kabulüyle yükümlüklerini devam ettirmektedirler.⁶⁷

13.11. Çevre Sorunları

II. Dünya Savaşıyla birlikte sömürgecilik tasfiye olmuş, yeni ulus-devletler kurulmuş, Batılı toplumlarda iktisadi krizler, enflasyon, enerji krizi, çevre kirliliği, açlık vb. sıkıntılar antropolojinin yeni kurumlar geliştirmesini gerektirmişti. Antropologların, çevre sorunlarına eğilmeleri, grupların günlük hayatlarını etkilemesi bakımından bunun yorumlanması gerektirmiştir. Antropologlar çevre sorunları paralelinde, grupların günlük hayatlarında bunu nasıl deneyimlediklerini ele alarak çevre sorunlarını maddeci değişim kavramlarıyla çözümlenmeye çalışırlar. Buna göre, antropolojinin kültürel değişimlere yaklaşımı teknik-çevresel ikililiğiyle ele alınmaya başlanmıştır. Üst sanayi dönemiyle ileri teknolojik evrim aşamasına erişen insan, bu gelişime paralel olarak, doğal çevreyi yani canlı organizmaları, havayı, suyu ve toprağı tahrip ederek çevre sorunlarını doğurmuştur. Makineleşmeyle birlikte, önemli bir gelir kaynağı sağlayan tarım sektörü ve endüstriyel fabrikalar, tehlikeli atıklar ve kimyasallarla doğanın dengesine bir tehdit oluşturmuştur. Bu atıkların doğaya bırakılması asit yağmurlarına, iklim değişikliğine (küresel ısınma ve kuraklık), hava kirliliğine sebebiyet vererek havayı ve bitki örtüsünü sağlıklı yaşam olanağından mahrum bırakmaktadır. Bu mahrumiyet, özellikle de az gelişmiş toplumları, bir yapısal şiddet unsuruna maruz bırakmaktadır.

Gordon Childe, tarih öncesi dönemlerdeki kültürel değişimlerin kaynağını, teknik-iktisadi buluşlara bağlıyordu. Ona göre buluşlar, devrimsel teknolojik ve toplumsal dönüşümlere yol açmaktaydı. Aynı doğrultuda termodinamik kuramın sahibi Leslie White, kültürel evrimi “enerji kaynağına” bağlayarak bir ilerleme sıralaması öneriyordu: İnsan bedeni ya da insan gücü, ateş-su-rüzgâr-fosil yakıtlarını denetim altına alarak, birey başına düşen enerji miktarını arttırıyordu. Buna göre daha yüksek miktarda enerji kaynağını denetleyebilen toplumlar ya evrim ya da fetih yoluyla, daha düşük miktarda enerji kullanan toplumların yerini alıyordu. Marksist teori doğrultusunda, tarihsel düzenin teknolojik gelişmeler/maddi üretim güçlerince gelişim gösterdiğini savunan Childe gibi White da, temel düzlemin, teknolojik olduğunu ve toplumun değişim

⁶⁷ Haviland, vd., ss. 547-578.

sürecinin bu düzlemde yer aldığını belirtiyordu.⁶⁸ Marksizm'in tarihsel maddeciliğine ilaveten, White, toplumsal ve kültürel görüngüleri üç düzlemde ilerletmiştir. İlki, teknolojiktir ve toplumdaki değişim, aletler ve makinelerin doğal ve kültürel çevreyi değiştirmesiyle başlamaktadır. İkincisi teknolojik gelişmelerin kurumlar (aile, hukuk, devlet vb.) üzerinde yarattığı yeni kültürel etkilerdir. Üçüncüsü, teknolojik gelişmenin yenilerini doğurmasıdır.

Günümüz koşullarını incelemede sıkça müracaat edilen ekolojik antropoloji, riskleri ve toplulukların bunlara nasıl tepki verdiğini incelemeyi hedef almıştır. Riskler, endüstri dönemiyle artan toplumsal şiddet unsurlarıdır. Bunların küreselleşmeyle birlikte toplumsal tabakalaşmaları arttırdığı ve teknolojiye sahip olanların daha az enerji kullananlarla azınlık muamelesi gördüğü belirtilmektedir. Günümüzün çevresel riskleri yalnızca deprem, sel, kuraklık gibi doğal afetler değildir. Antropolojinin üzerinde durduğu çevresel riskler kirlilik, kimyasal atıklar, petrol yayılması, açlık, terörizm, savaşlar, cezaevleri, işkence gibi “insan eliyle üretilmiş şiddet” unsurlarıdır. Antropoloji, söz konusu çevresel şiddetlere toplumların nasıl cevap verdiğini, örgütlendiğini ve bunu günlük hayatlarında nasıl deneyim edip, kültürel bir etken olarak uyguladıklarını ele almaktadır.⁶⁹

Dünyayı tehdit eden çevre kirliliği, gelişmiş ülkelerin kontrolsüz ve hesapsız üretim biçimlerine sahip olup, bunu, doğanın dengesi dolayısıyla insanların sağlığını ve geleceğini önemsememelerine dayanmaktadır. Çevre kirliliği, sadece gelişmiş ülkelerdeki dev kuruluşlarca değil, aynı zamanda, insanları tarafından da çoğaltılmaktadır. Örneğin, bir Kuzey Amerikalı, atmosfere 20 ton karbondioksit (sera gazı) salarken, Batı Afrika'da bu 3 tondan azdır. Bunun sebebi, gelişmiş ülkelerdeki insanların elektrikli aletleri çok kullanmaları, aşırı su ve enerji tüketimleri, günlük atıklarını geri dönüşüme uygun ayırmamaları, araç yakıtları ve temizlik kimyasallarının doğayı tahrip etmelerine karşın günlük hayatlarından bunu çıkarmamalarıdır. Yüksek gelirli ülkeler sadece daha fazla enerji kullanmakla kalmazlar. Aynı zamanda, tarım toplumlarının ürettiklerinden 100

⁶⁸ White, Leslie (1996). “Cultural Ecology and Neoevolutionary Thought.” **Anthropological Theory-An Introductory History** içinde yazan R. Jon, McGee-Richard Lee Warms 244-245. Mountain View, Canada: Mayfield Publishing Comp, ss. 239-247.

⁶⁹ Özbudun, Sibel, Şafak, Balkı, Altuntek, N. Serpil (2006). Antropoloji Kuramları ve Kuramcılar. İstanbul: Dipnot Yayınları, s. 381.

kat fazla mal üretirler. Yüksek gelirli ülkeler, yüksek yaşam standartlarına sahip olarak, gerek duymadıkları halde ürettikleri çoğu şeyi atarlar. Böylece, ihtiyaç fazlalıkları, kirlilik (endüstriyel üretim duman ve zehirli maddeler üretir) problemlerini artırır.⁷⁰

13.12. Obezite Sorunu

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) 2011-2012 raporuna göre dünyada obezite artmakla beraber bu durum en önemli halk sağlığı sorunları arasında yer almaktadır. Öyle ki obeziteye bağlı olarak bireylerde hipertansiyon, yüksek kolesterol, diyabet, kalp hastalıkları, astım, kas-iskelet hastalıkları ve bazı kanser türlerinin de aralarında bulunduğu, çok sayıda hastalığın risk faktörünü oluşturduğu bilinir. Obeziteye sebep olan unsurların başında, aşırı kalori tüketimi ve az fiziksel aktivite olsa da, genetik yatkınlık ve endokrin sistemi hastalıklarının da buna yol açtığı ifade edilir. Öte yandan obezite, ilave sağlık harcamalarına da neden olmakla beraber, pahalı hastalıklar grubunun başında yer almaktadır.

Obeziteyi, yani aşırı kilo fazlalığını konu etmemizdeki esas sebep, bunun çeşitli coğrafyalarda ve gelir gruplarında daha fazla görülme sıklığına bağlı olarak, meselenin aslında sağlık sorunu kadar, kültürel bir açıklamaya da dayanıyor oluşudur. Buna göre obezite hem gelişmekte olan, hem de gelişmiş ülkelerin alt gelir gruplarında görülen toplumsal bir sorundur. Örneğin Samoa, Fiji, Naury Adaları'ndaki toplumun %70'e yakını aşırı şişman sınıfına girerken, Japonya'da ve Kore'de bu oran %3'lere düşürülmüştür. Avrupa'da ise obezite prevalansı düşük olmakla beraber örneğin bu İsviçre'de %8,1'dir. Oranları daha da genişletecek olursak; Amerika'da toplumun %33,8'i, Meksika'da %30'u, Yeni Zelanda'da %26,5'i, Şili'de %25,1'i, Avusturalya'da %24,6'sı, Kanada'da %24,2'si, İngiltere ve İrlanda'da %23'ü, Lüksemburg'da %22,5'i, Estonya'da %20,2'i, İzlanda'da %20,1'i ve Türkiye'de %15,2'i obez yüzdeliğindedir.

⁷⁰ **Macionis, John J. (2012). Sosyoloji.** Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 585.

Tüm bu demografik göstergelerin, kültürden kültüre farklılık göstermesinin altında hangi sebepler yatmaktadır? Obezite, teknolojiyle birlikte artan hareketsizlik (fiziksel aktivitelerin azalması) ve sağlıksız beslenmenin (yağların ve karbonhidratların daha çok tüketilmesi) bir ürünüdür. Endüstri dönemi paralelinde kent(li)leşmeyle birlikte, gelişmiş ülkelerdeki alt gelir gruplarında ve gelişmekte olan ülkelerin toplumlarında görülme sıklığı artan obezite, estetik bir unsurdan çok küresel boyutta önemli bir sağlık sorununu teşkil etmektedir. Çünkü dünyada, 1,1 milyar kişi fazla kiloludur ve bunların 300 milyonu obezdir. Büyük Okyanus'taki Naury Adasında erkeklerin %65'ini ve kadınların %70'ini aşırı şişman sınıfında gruplayan ve bunun bir topluluk özelliği olmasını gerektiren etkenleri aşırı yemeğe karşın hareket etmemeye bağlamak eksik bir yaklaşımdır; hormonal hastalık, genetik miras ve kültürel özellikleri de düşünmek gerekmektedir.⁷¹

Günümüzde olumsuz bir algı yaratan obezite, 19. yüzyıl ortalarına kadar ekonomik bir unsur göstergesiydi. Öyle ki şişmanlık, zenginliğe ve sağlıklı olmaya; zayıflık ise, fakirlik ve sağlıksız olmaya karşılık geliyordu. Obezitenin olumsuz algıları ise ancak 1940'larla oluşmuştur. İlkın, Fransız modacı Paul Poiret şişmanlığın şıklığa engel teşkil ettiğini belirtmesi ardından tıp alanında obezitenin genetik, hormonal ve psikolojik bir rahatsızlık olduğu anlaşılmaya başlanmış ve akabinde obeziteye karşı tedaviler geliştirilmeye başlanmıştır.

⁷¹ Haviland, vd., 2008, s. 826.

Yararlanılan Kaynaklar

- Abu-Lughod**, Lila (2004). **Peçeli Duygular**. Çev., Suat Ertüzün. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Anderson**, Sarah; **Cavanagh**, John; **Thea, Lee** (1999). **Ten Mylths About Globalization**, Nation, Vol. 269, Issue 19.
- Atay**, Tayfun (2011). **Din Hayattan Çıkar Antropolojik Denemeler**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Augé**, Marc (1992). **Non-Lieux: Introduction A Une Anthropologie De La Surmodernité**. Edition de Seuil.
- Aydın**, Suavi (1993). **Modernleşme ve Milliyetçilik**. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bahar**, Halil İbrahim (2008). **Sosyoloji**. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
- Bauman**, Zigmunt (1999). **Küreselleşme Toplumsalın Sonuçları**. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çath Özen**, Gökçen (2017). “Nusayrîlerin Kültürel Etkileşim İncelemeleri”. **Journal Of Analytic Divinity**. Cilt 1, Sayı 1, ss. 150-166.
- Durugönül**, Esmâ (1997). “Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler”. **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**. Ankara: D.İ.E, 95-101.
- Edman**, Timuçin Buğra (2018). **Direnış ve Benlik: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Sodom ve Gomore Romanı ile V.S. Naipaul'un Taklitçiler Romanındaki Kimlik Meselesi Üzerine Mukayeseli Bir Yaklaşım**, Aydın Türklük Bilgisi Dergisi Yıl 4 Sayı 7 Güz-2018 (1-10).
- Friedman**, Jonathan (1995). “Global System Globalization and the Parametres of Modernity.” **Global Modernities**, der. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson. London: Sage, 60-69.
- Georgeon**, François (2009). **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**. Çev., Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens**, Anthony (1998). **Sociology**. Cambridge: Polity Press.

- Giritlioğlu**, Cengiz (1991). “İç göç ve Kentleşme.” **Kentleşme ve Kentleşme Politikaları**. Der. Hande Suber. İstanbul: TÜSES, 17-18.
- Görmez**, Kemal (1997). **Kent ve Siyaset**. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gündüz**, Şinasi (1998). **Din ve İnanç Sözlüğü**. Ankara: Vadi.
- Güvenç**, Bozkurt (1996). **İnsan ve Kültür**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güvenç**, Bozkurt (2008). **Türk Kimliği**. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Haviland**, William A., Harald E. L. Prins, Dana Walrath, Bunny McBride (2008). **Kültürel Antropoloji**. Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Judith**, Butler (2003). **A Critical Introduction to Queer Theory**, ‘Performance ,Performatiuity, Parody and Politics’ yay. haz. Nikki Sullivan,(Endinburg University Pres). s.79-81.
- Keleş**, Ruşen (2006). **Kentleşme Politikası**. Ankara: İmge Yayınları
- Macionis**, John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Marshall**, Bermaner (1999). Şey Buharlaşıyor: **Modernite Deneyimi**. Çev., Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martin**, Hans Peter, **Schumann**, Harald (1997). **Globalleşme Tuzağı**, Çev. Karadem, Kahraman, Ankara: Ümit Yay, s. 106.
- Özbudun**, Sibel, **Şafak**, Balkı, **Altuntek**, N. Serpil (2006). Antropoloji Kuramlar ve Kuramcılar. İstanbul: Dipnot Yayınları, s. 381.
- Robertson**, Roland (1999). **Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür** (Çeviri: Ü. H. Yolsal), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ortner**, Sherry B. 1974. Is female to male as nature is to culture? In M. Z. Rosaldo and L. Lamphere (eds), **Woman, Culture, and Society**. Stanford, CA: Stanford University Press, pp. 68-87.
- Tekeli**, İlhan (1978). **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli**, İlhan (1998). “Türkiye’de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi,” **Türkiye’de İç Göç**, der. Ahmet İcduygu. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 8-9.

- Tekeli, İlhan** (2006). "Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları," **Değişen Mekân**, der. Ayla Eraydın. Ankara: Dost Yayınları, 69.
- Tomlinson, J.** (2000). **Kültürel Emperyalizm**, Eleştirel bir Giriş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Türk, Hüseyin, ve Mustafa Çapar** (2011). "Alevilikte Yola Giriş Geleneklerinin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi." **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, sayı 60, 17-42.
- Sangree, Walter H.** (1965). **The Bantu Tiriki of Western Kenya**, J. L. Gibbs (Ed.), Peoples of Afrika, New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Üstün, Çağatay, ve Nevzat Demirci** (2013). Ege Tıp Dergisi, 52 (4): 230. **Yaşlı İnsanların Sosyal Dışlanmasına Karşı Hukuki Çalışmalar**: Çin Örneği. İzmir:Ege Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı.
- Weitner, A.B.** (1988). **The Trobrianders of Papua New Guinea**, New York:Holt, Rinehart and Winston
- White, Leslie** (1996). "Cultural Ecology and Neoevolutinary Thought." **Anthropological Theory-An Introductory History** içinde yazan R. Jon, McGee-Richard Lee Warms 244-245. Mountain View. Canada: Mayfield Publishing Comp.
- Yörükoğlu, Yavuz** (2012). **Orta Yaş El Kitabı ve Genç Kalmanın Sırları**, Ankara: Bilgi Yayınevi, s.165-173.

